

Yûsuf el-Erdebîlî'nin Envâr İsimli Eserinde Ele Aldığı Fetva Usûlü Kaideleri*

Kenan KILINÇ | orcid.org/0000-0002-9523-3514 | <mailto:kenankilinc.4949@gmail.com>

Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Elazığ, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Öz

Yûsuf el-Erdebîlî, hicrî VIII. asırda Azerbaycan'da yaşamış Şâfiî fukahası âlimlerindedir. Doğum tarihi hakkında yerli ve yabancı literatür taranmasına rağmen bilgi bulunmayan bu âlim, bibliyografya âlimlerinin genel kabulüne göre 799/1397 senesinde Erdebil'de vefat etmiştir. Erdebîlî, Şâfiî fıkha dair te'lif ettiği el-Envâr li-a'mâli'l-ebrâr eseriyle bilinen ve Şâfiî fukahasının kendisinden istifade ettiği fikhî bir birikime sahip bir şahsiyettir. Fûrû-i fıkha ilişkin olarak kaleme aldığı el-Envâr adlı eserinde, delilleri zikretmeksizin meseleleri ele almakta ve kısmen de olsa fikhî usûlüne değinmektedir. Yûsuf Erdebîlî, eserindeki konuları ibâdât, muâmelât, ferâiz, münâkehât-müfârekât, ukûbât ve edebü'l-kâdî ve itk şeklinde bir tasnifle ele almaktadır. Ayrıca eserinde fetva konusunu ayrıntılarıyla işlemeye çalışarak, günümüz çalışmalarına ışık tutacak açıklamalarda bulunmaktadır. Erdebîlî, fetva kurumlarını ele alarak istiftâ adabı, şer'î hilelerle fetva ve talakta istisna gibi konularda önemli bilgilere yer vermektedir. Erdebîlî'nin bu alandaki açıklamaları üzerine akademik çevrede herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, bu konunun ele alınmasını gerektirmiştir. Ayrıca fetva kurumuna ilişkin açıklamalarının ilmî camiaya sunulması ileriki çalışmalara ışık tutması açısından büyük bir önemi haizdir. İslam fikhî âlimleri, fetva faaliyetini din ve dünya açısından sorumluluk gerektiren bir vazife olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle dinî meseleleri şer'î delillerden istinbat etme bilgi ve kabiliyetinden yoksun olanların fetva faaliyetlerine katılmalarına sıcak bakmamaktadırlar. Bu çalışmada, Erdebîlî'nin el-Envâr'da işlediği fetva usûlü kaideleri onun bakış açısıyla ele alınmaya çalışılarak İslam fikhî literatürüne katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Şâfiî Fıkhi, Erdebîlî, Özgünlük, Fetva.

Atıf Bilgisi

Kılınç, Kenan. "Yûsuf el-Erdebîlî'nin Envâr İsimli Eserinde Ele Aldığı Fetva Usûlü Kaideleri". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 274-311.

Geliş Tarihi	19.09.2024
Kabul Tarihi	02.11.2024
Yayın Tarihi	29.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma, "Şâfiî Fakih Yūsuf el-Erdebîlî'nin Fıkıhçılığı: el-Envâr li a'mâli'l-Ebrâr Özelinde" başlıklı doktora tezinden bağımsız bir araştırma olup, el-Erdebîlî'nin fetva metodunun incelenmesine odaklanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
İntihal Kontrolü	Evet - Turnitin
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yayıncı	Kocaeli Üniversitesi

The Principles of Fatwā Procedure Addressed by Yūsuf al-Ardabīlī in His Work *Anwār**

Kenan KILINÇ | orcid.org/0000-0002-9523-3514 | kenankilinc.4949@gmail.com

Dr., Republic of Turkey Ministry of National Education, Elazığ, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Abstract

Yūsuf al-Ardabīlī is one of the Shāfi‘ī jurists who lived in Azerbaijan in the 8th century of Hijri. This scholar, whose birth date we couldn’t find any information about, even though it has been searched in both local and foreign literature, died in Ardabīl in the year 799/1397 as bibliographical scholars agreed on. Ardabīlī is a person known by his work *al-Anwār li-a‘māl al-abrār*, which he dedicated to Shāfi‘ī jurisprudence, and someone with jurisprudential knowledge whom Shāfi‘ī jurists benefit from. In his work on jurisprudence (*furū‘ al-fiqh*), *al-Anwār*, he discussed the issues without delving deeply into evidences and partially mentioned *uṣūl al-fiqh*. Yūsuf al-Ardabīlī addressed the topics in his work by classifying them as acts of worship (‘*ibādāt*), transactions (*mu‘āmalāt*), inheritance (*farā‘id*), marriage and divorce (*munākaḥāt-mufāraqāt*), punishments (‘*uqūbāt*), the conduct of judges (*adab al-qāḍī*), and freeing slaves (‘*itq*). Moreover, in his work, he provides explanations that shed light on recent studies by addressing the subject of fatwā in detail. By addressing the fatwā institutions, Ardabīlī includes information on topics like the etiquette of *istiftā’*, fatwā with *sharī‘ah* tricks (*ḥiyal shar‘iyyah*), and exceptions in divorce (*ṭalāq*). Because no academic studies have been done on his explanations in this field, the subject requires further attention. Additionally, presenting his explanations on the fatwā institution to the scholarly community is greatly important for shedding light on future studies. Islamic jurists recognize fatwā activities as a duty that requires responsibility in terms of religion and worldly life. Therefore, they do not favor the participation of those who lack knowledge and the capability of deducing religious rulings from *sharī‘ah* evidences in fatwā activities. This study aims to contribute to the Islamic jurisprudence literature by addressing the principles of fatwā procedure through Ardabīlī’s perspective in his work, *al-Anwār*.

Keywords

Islamic Law, Shāfi‘ī Jurisprudence, al-Ardabīlī, Originality, Fatwā.

Citation

Kılınç, Kenan. “The Principles of Fatwā Procedure Addressed by Yūsuf al-Ardabīlī in His Work

Anwār". *Kocaeli Teoloĝa Journal* 8/2 (December 2024), 274-311.

Date of Submission	19.09.2024
Date of Acceptance	02.11.2024
Date of Publication	29.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This study is an independent research project and not related to the doctoral dissertation titled " <i>The Jurisprudence of Shaft'i Scribe Yūsuf al-Ardabīlī's: Specific to al-Anwār li A'māl al-Abrār.</i>" It focuses specifically on examining al- Ardabīlī's fatwa methodology. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.
Publisher	Kocaeli University

Giriş

Allah'ın emirlerine muhatap kılınan insanın yaşam tarzını Kur'an ve Sünnet ışığında tanzim etmesi İslam hukukunun temel gayesidir. Her bir Müslümanın hayatında karşılaştığı dinî meselelerle ilgili hükümleri Kur'an ve Sünnetten veya diğer şer'î delillerden öğrenmesi mümkün olmamaktadır. Şer'î hükümlerin şer'î delillerden istinbat edilmesi ilmî bir vukufiyeti gerektirmektedir. Ayetlerde “*Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz*”¹ ifadesinin yer alması insanların hepsinin ilmî bir sorumluluk altına alınmadığına ancak bu alanda mütehasıs olanlara bu görevin tevdi edildiğine işaret etmektedir. Mukallide böyle bir sorumluluğun yüklenmemesi, toplusal hayattaki iş dağılımı ve insanların ilmî kabiliyet ve yeteneklerin farklı olmasının göz önüne alındığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Dinî meselelerin şer'î hükümlerinin açıklanması, fetva müessesesinin teşekkülünü zorunlu kılmış ve konu fıkıh eserlerinde sistematik bir şekilde incelenmiştir. Hayatın her alanında ortaya çıkan meselelerin çözümüne ilişkin bir tassarruf işlemi olan fetva kurumu üzerine İslam hukukunda birçok eser kaleme alınmıştır.² Şâfiî fıkıh literatüründe de fetva kurumu, fûru-i fıkıh veya müstakil eserlerde izah edilmeye çalışılarak ilgililerin bundan istifadesi amaçlanmıştır. Bu makalenin hazırlanmasındaki temel gerekçe, Şâfiî fıkıh âlimlerinden Yûsuf el-Erdebîlî'nin³ fetva ile ilgili görüşlerinin daha önce incelemeye konu edilmemiş

¹ en-Nahl 16/43.

² Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Fetâvâ İbni's-Salâh*, thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407); İbnü's-Salâh, *Fetâvâ İbni's-Salâh*; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Medîne: Mektebu'l-Ülüm ve'l-Hikem, 1407/1986); Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürrî en-Nevevî, *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî (Dimaşk: Dârü'l-Fıkr, 1408/1998); Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürrî en-Nevevî, *Fetâva en-Nevevî*, thk. Muhammed el-Haccâr (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, ts.); Ömer Aslan - Abdurrahman Haçkalı, “Şâfiî Mezhebinde Fetva Usulü ve Kullanılan Başlıca Rumuz ve Terimler”, *Harrah İlahiyat Dergisi* 45 (15 Haziran 2021), 57-75; Ahmet Yaman, “Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usulü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (15 Eylül 2015), 5-34; Mehmet Aziz Yaşar, “Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usulü ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed el-Kürdî'nin el-Fevâidü'l-Medeniyye Adlı Eseri Bağlamında)”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (25 Haziran 2021), 159-174.

³ Yûsuf Erdebîlî: Eserlerde “*Cemâlüddin*” ve “*Şeyhü'l-Meşrik*” gibi ifadelerle kendisinden söz edilen Yûsuf b. İbrahim'in doğum tarihi kaynaklarda yer almamaktadır. Vefat tarihi ile ilgili bilgilerde farklılık arz etmektedir. Bazı kaynaklarda hicrî 779 tarihi diğer bazılarında ise 799 tarihi verilmektedir. Ancak âlimlerin çoğunluğu hicrî 799 tarihini kabul etmişlerdir. Kaynaklarda Erdebîlî'nin 90 yaşını veya 70 yaşını aştığına ilişkin rivayetler, birlikte değerlendirildiğinde hicrî 7. Asrın son çeyreğinden sonra veya hicrî 8.

olmasıdır. Konunun ele alınmasında modern dönemde yazılmış olan Oğuzkağan Demir'in *Hanefî Resmü'l-Müftî Literatüründe Fetva Verme Yöntemleri (Tahrîc-Tercih-Taklit)* adlı tezinin yanı sıra İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin *Fetâvâ İbni's-Salâh ve Edebül-müftî ve'l-müsteftî adlı eserleri*, en-Nevevî'nin *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* ile *Fetâva en-Nevevî* isimli eserlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca Ömer Aslan - Abdurrahman Haçkalı'nın *Şâfiî Mezhebinde Fetva Usulü ve Kullanılan Başlıca Rumuz ve Terimler*; Ahmet Yaman'ın, *Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usulü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi* ve Mehmet Aziz Yaşar'ın, *Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usulü ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed el-Kürdî'nin el-Fevâidü'l-Medeniyye Adlı Eseri Bağlamında)* isimli makaleler de başvurulan kaynaklar arasındadır. İstifade edilen eserlerde fetva konusu ile ilgili olarak genellikle fetva vermede kullanılan kavramlar, âdâbü'l-iftâ, âdâbü'l-istiftâ ve fetva verme yöntemleri konu edinilmektedir. Son dönem çalışmalarında ise fetvada kullanılan terimler, fetva ile mezhep ilişkisi ve mezhep içerisindeki görüşler hiyerarşisi gibi parçacı bir yaklaşımla fetva kurumu ele alınmaktadır. Bu çalışma, hicrî VIII. yüzyılda yaşamış bir âlimin kendi döneminin şartları bağlamında Şâfiî literatüründe fetva ile ilgili oluşan birikimi göz önünde bulundurarak ortaya koyduğu fetva anlayışını yansıtması açısından yapılan çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Çünkü mezhepte oluşan fetvaların, maslahat, fesâdü'z-zaman, karâinü'l-ahvâl, örf ya da zaruretlere binaen değiştiği bilenen bir husustur.⁴ Ayrıca müellifin, şer'î hileler ile talakta istisna konuları hakkındaki değerlendirmesi, yıkılmaya yüz tutmuş evlilikleri korumak ve yuvaları sağlamlaştırmak için bilinmesi önem arz eden bir konudur. Erdebîlî, şer'î hileler ile talakta istisna konularında Şâfiî mezhebi âlimlerine muhalif görüş beyanında

asrın başlarında doğmuş olabileceği ifade edilebilir. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ül-mü'ellifin ve âsarü'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "el-Envâr", 1/733, 739, 794; 2/224, 558; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mi'etî's-sâmîne*, thk. Muhammed Abdülmuid Dân (Hindistan: Dâireü'l-Maârifî'l-Osmâniyye bi Haydarâbâd, 1392/1972), "Erdebîlî", 6/258; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Semânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî, vd (Haydarâbâd: Meclisü Dâiretî'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962), "Erdebîlî", 1/157; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs ed-Dimaşkî Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-Arabiyye ve'l-mu'arabe* (Mısır: Matbaâtü Serkîs, 1346/1928), "Erdebîlî", 2/423; Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941), "Erdebîlî", 1/195; Elnur Nasirov, *Orta Asrarda yaşamış Azerbaycanlı Âlimler* (Bakü, 2011), 154, 293; Kenan Kılınç, *Şâfiî fakih Yûsuf el-Erdebîlî'nin fikhçiliği: el-Envâr Li A'mâlî'l-Ebrâr özelinde* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 24; Kenan Kılınç - Erdoğan Sarıtepe, "Yûsuf Erdebîlî'nin el-Envâr li A'mâlî'l-Ebrâr Adlı Eseri Bağlamında Kıyas Konusundaki Görüşleri", *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/1 (2023), 161.

⁴ Oğuzkağan Demir, *Hanefî Resmü'l-Müftî Literatüründe Fetva Verme Yöntemleri (Tahrîc-Tercih-Taklit)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 13.

bulunmaktadır. Bu çalışmada, Erdebîlî'nin el-Envâr isimli eserinde ele aldığı fetva usûlü kaideleri ele alınarak akademik çalışmalara katkı sunmak hedeflenmiştir.

Fetva

Fetva ف ت ي ile و ت ف maddelerinden türemiştir. فُتِيَ fiillerinin mastarlarının ismi olan⁵ الْفُتُوى (fe harfinin fetha ve zammesiyle⁶ racih olanın fetha ile okunması olduğu,⁷ Ehl-i Medine'nin bu şekilde okuduğu⁸) ve الْفُتْيَا sözlükte, “genç, delikanlı, civân, cömert, yiğit”,⁹ “sorundan müteşekkil hükümlerin cevabı”,¹⁰ “mübhemî beyan”,¹¹ “hükümü açıklama”,¹² “müskil bir hususun beyanı”¹³ ve “hüküm ihdası”¹⁴ anlamlarına gelmektedir.

Şer'î istilâhta ise fetva: “ilzâm ve ibâha hususunda Allah'ın hükmünün ihbârı”,¹⁵ “ilzâm yönü olmaksızın şer'î hükmün ihbârı”,¹⁶ تَبَيَّنَ الْحُكْمَ الشَّرْعِيَّ عَنْ دَلِيلٍ لِمَنْ سَأَلَ عَنْهُ “soru soran için delilden şer'î hükmün açıklanması”¹⁷ veya “umûm ve şumûl yönünden şer'î delillerin iktiza ettiği duruma göre Allah'ın hükmünün beyanı”¹⁸ gibi çeşitli şekillerde

⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed A'vad Mur'ab (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001), “f-t-y”, 14/234.

⁶ Ebû'l-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, thk. Muhammed Naîm el-İrksûsî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi, 1426/2005), “f-t-y”, 1320.

⁷ Rîzâ Ahmed, *Mu'cemü metni'l-luğa* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1958 - 1960), “f-t-v”, 4/358.

⁸ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî (Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), “f-t-v”, 8/137.

⁹ Halîl b. Ahmed, “f-t-v”, 8/137; Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999), “f-t-y”, 234; Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîd fî'l-luğa* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), “f-t-y”, 9/471.

¹⁰ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân* (Dimeşk-Beyrût: Dârü'l-Kalem-Dârü'ş-Şâmiyye, 1412), “f-t-y”, 625. Şu ayetlerde bu manada kullanılmıştır: en-Nisâ, 4/127,176, Yûsuf, 12/43, es-Sâffât, 37/11 en-Neml, 27/32 Râgîb el-İsfahânî, “f-t-y”, 625.

¹¹ Halîl b. Ahmed, “f-t-v”, 8/137; Sâhib b. Abbâd, “f-t-y”, 9/471.

¹² İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Dâru'd-Da've, ts.), “f-t-v”, 2/673.

¹³ Fîrûzâbâdî, “f-t-y”, 1320.

¹⁴ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1414), “f-t-e”, 15/148.

¹⁵ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *el-Furûk li'l-Karâfî: Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, ts., 4/53; Demir, *Hanefî Resmü'l-Müftî Literatüründe Fetva Verme Yöntemleri* (Tahrîc-Tercih-Taklit), 37.

¹⁶ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiyetü Desûkî ale'ş-Şerhi'l-Kebîr* (Dâru'l-Fikr, ts.), 2/174.

¹⁷ Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fihhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûnî'l-İslâmiyye'l-Kuveytiyye, 1404 - 1427), “fetvâ”, 32/20.

¹⁸ Dâri'l-İftâ'i'l-Mısıryye, *Fetâvâ Dâri'l-İftâ'i'l-Mısıryye* (Kahire, ts.), 7/352.

tarif edilmektedir. Özet olarak fetva, günlük hayatta karşılaşılan meselelerin dinî hükümlerinin şer’î kıstaslar bağlanmında ortaya konulması olarak tarif edilebilir. Ehil kişiden fetva sormaya *istiftâ*; fetvayı talep edene *müsteftî*; fetvanın yazılı veya şifahî olarak cevaplanmasına *iftâ*; fetva verene *müftî*; râcih olan fetvaya *müftâ bih*; fetvanın usûl ve adabına *âdâbü’l-müftî* denilir.¹⁹

1.1. Yazılı Fetva ve Buna İlişkin Hususlar

İslam tarihinde fetva faailiyetindeki genel uygulama, meselelerin hükümlerinin sözlü olarak sorulması ve cevaplandırılması şeklinde cereyan etmektedir. Şer’î cevapların kağıt ile yazılı olarak cevaplanması nadir bir durumdur. el-Envâr’da *istiftâ* adabı, yazılı ve sözlü fetva olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Erdebîlî, kişi, müftînin yazısı olduğu hususunda haberi kabul edilen bir kişinin verdiği habere güvenir veya kendisi müftînin yazısını tanıyor ve yazının müftînin yazısı olduğunda şüpheye düşmüyorsa, bu durumda kişinin bizzat kendisinin ya da elçisi aracılığıyla kağıtla müftîye soru sormasının caiz olduğunu belirtmektedir.²⁰ Kağıt ile sormak istediği zaman kâtibinin sorunun yerini açıklayacak ve benzerliğin olduğu yerleri noktalayacak becerikli biri olması gerekir ki²¹ soru geldiği şeyin dışına vehm gitmesin²² açıklamasını da yapmaktadır. Ayrıca “Mesele açık olsa bile müftî, kağıdı kelime kelime düşünerek okumalı ve özellikle de son kısmı son derece itinalı bir şekilde okumalı ki cevabı tespit edebilsin. Müftînin, kağıtta karışması muhtemel yerleri noktalaması veya harekelemesi, hataları ve açık yanlışları düzeltmesi gerekir”²³ açıklamasıyla konunun önemine dikkat çekmektedir. Konuya örnek teşkil etmesi açısından Hanefî âlimlerinden Ebü’l-Hasan el-Kerhî’den (ö. 340/952) şöyle bir olay nakledilmiştir: “Kerhî, zamanında eşi için *إن طالق* “Sen boşsun” dedikten sonra *ثم وقف عند إن* (şart edatının) yanında (söylerken) durdu” ifadesini kullanan bir adam hakkında fakihler görüşlerini beyan etmişlerdir. Fakihler bu yazılanı *أنت طالق إن تم وقف عبدان* “Abdan (isimli kişinin) vakfi tamamlanınca sen boşsun” şeklinde okumuşlar ve “vakfi tamamlanınca kadın boştur, aksi halde kadın boşanmış olmaz” şeklinde soruyu cevaplandırmışlardır. Kağıt Kerhî’ye arz edilmiş ve Kerhî, kağıtta yazılanı iyice tetkik edince, onların kağıttaki kelimeyi tahrif

¹⁹ Fahrettin Attar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/486.

²⁰ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yūsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî Erdebîlî, *el-Envâr li Amâli’l-Ebrâr*, thk. Müftî el-Mutlak, el-Fazıl Halef (Cidde: Dârü’z-Ziyâ, 2006), 3/461.

²¹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

²² Ebü’l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî, *el-Azîz şerhü’l-Vecîz el-Me’rûf bi’ş-Şerhi’l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1997), 12/425.

²³ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461-462.

ettiklerini anlamış ve *لَمْ يَذْكُرْ شَرْطًا* “*Sen boşsun şayet... إن*” (edatından) sonra kendini tutmuş ve herhangi bir şart zikretmemiştir” tespitinde bulunmuştur²⁴

Erdebîlî, müftînin bazı satırların arasında beyazlık (boşluk) görmesi durumunda cevabına bir şey eklenmemesi için bu boşlukları karalaması gerektiğini beyan etmektedir.²⁵ Benzer şekilde müftînin, soru ve cevap arasına bir şey yazılarak cevabı bozacak bir şekilde fasıla bırakmamasını ve cevabı soruya yapıştırmamasının icap ettiğini de dile getirmektedir.²⁶ Konunun önemine binaen Şâfiî âlimlerinden Kâdî Ebû Hâmîd (ö. 362/973) tarafından verilen bir fetva örnek olarak verilebilir. Kâdî Ebû Hâmîd’e, bir kişinin öldüğü ve geride bir kız evlat bıraktığı yazılmıştır. Bu cümle satırın sonuna yazılmıştır. Satırın peşine de amcaoğlu yazılmıştır. Ancak kız ile amcaoğlu arasında bir kelime boşluk bırakılmıştır. Kâdî Ebû Hâmîd soruyu “*Kıza terikenin yarısı verilir, geri kalan amcaoğlunundur*” şeklinde cevaplandırmıştır. Kağdın beyaz yerine (bir kelime boşluğa) “*baba*” lafzı eklenince Kâdî Ebû Hâmîd’in verdiği cevap yanlış olmuştur.²⁷ Meseleye baba dâhil olunca baba 1/6 artı bakiye, kız ½, amcaoğlu ise, babadan dolayı hacb-ı hırmana uğrar ve terikeden hiçbir şey alamaz. Dolayısıyla terike ikiye bölünür ve yarısını kız, öbür yarısını da baba almış olur.²⁸ Bu konuda hassas davranılmasının istenmesi fetva verenin bu tür durumlara düşmesini engelleyip toplumda ona karşı yanlış izlenimlerin oluşmasına mahal vermemektir.

Erdebîlî, “*Müftî yazısını açık yazsın. Yazısı ne çok kalın ne de çok ince olsun. Cevapla birlikte bir âyet veya hadis yazmasında herhangi bir sakınca yoktur. Kağıtta sorulan sorunun cevabına uygun olmayan bir cevap gördüğünde onunla fetva vermesin*” açıklamasında bulunur.²⁹ Erdebîlî, “*kağıtta fetva vermeye ehil olmayan bir kişinin cevabı bulunursa, soru soranın izniyle veya izinsiz ona çizgi çeksın. Ancak soru soran müsaade ederse o cevabı kendi cevabının yanında tutsun*”.³⁰ Erdebîlî, kağıtta işin ehli olan başka bir müftînin cevabının olması durumunda, bu cevabın doğru olduğunu düşünüyorsa cevabın altına “*bu cevap doğrudur*” veya buna benzer kısa bir cevap

²⁴ İbnü’s-Salâh, *Edebü’l-müftî ve’l-müsteftî*, 170; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *el-Mühimmât fî şerhi’r-Râfi’î ve’r-Ravza*, thk. Ebu’l-Fazl ed-Dimyâtî, Ahmed b. Alî (Beyrût: Dâru İbni Hazm, 1430/2009), 9/218; Râfiî, *el-Azîz*, 12/425.

²⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 3/462.

²⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 3/468.

²⁷ Râfiî, *el-Azîz*, 12/426.

²⁸ Orhan Çeker, *Teshîlül-Ferâiz: İslam Miras Hukuku* (Konya: Tekin Kitabevi, ts.), 41.

²⁹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/462.

³⁰ Erdebîlî, *Envâr*, 3/462.

yazması gerektiğini belirtmektedir.³¹ Ayrıca müftî, kağıtta tanımadığı bir kişinin ismini bulur ve fetva isteyen kişi bu kağıttaki kişiyi tanımiyorsa, müftînin cevap vermekten sakınmasını ve kağıdın sahibine bu ifadeyi değiştirmesini emretmesini, ifadenin değiştirilmemesi durumunda ise kişiye, şifahî olarak cevap vermekle yetinmesi gerektiği açıklamasını yapmaktadır. Sorunun müftînin yazısının dışında bir yazı (tarzı) olmasının da müstehap olduğunu ifade eder.³²

1.2. Sözlü Fetva ve Buna İlişkin Hususlar

Erdebîlî, müftîye soru sorma adabı ile ilgili olarak “Müftî ayaktayken veya fikrini tamamlamayı (düşüncenin hakkını vermeyi) engelliyen meşguliyet içindeyken soru sorulmaz. Kendisinden delil istenmez. Şayet delilin yazılması isteniyorsa bunun başka bir zamanda sorulması gerekir” açıklamasını yapmaktadır.³³ Açıklanan bu tür durumlarda soru sorulmaması ve cevabın detaylarına dair açıklamasının istenmemesi, müftînin meşguliyet içindeyken muhatabın sorusuna odaklanamamasından dolayı soruyu tam olarak anlayamayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca yazılı olarak ayrıntılı bilgi istenmemesi, müftînin durumunun delilleri yazmaya ya da delilleri araştırmaya elverişli olmasının önemine dikkat çekilmektedir.

Müftî ve Müftîde Aranan Şartlar

Müftî, ümmet içinde Hz. Peygamber’in (s.a.s) konumunu temsil eden kişi olarak tanımlanmaktadır.³⁴ İlmî bir vukufiyete sahip olmayan kişilerin dinî meselelerin hükümlerine dair açıklamalarda bulunmalarının ağır bir sorumluluk gerektirdiği ayetlerde dile getirilmektedir.³⁵ Konunun hassasiyetine binaen müftînin taşınması gereken şartlar, fıkıh kaynaklarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Erdebîlî, “İslam, mükellef olma, adil olma, uyanık olma, ictihad edebilme ve zabtının güçlü olması”³⁶ gibi şartların müftîde mevcut olması gerektiğini eserinde ifade etmektedir. Hatîb el-Bağdâdî’nin konu hakkındaki “hür, köle, erkek, kadın, a’ma, besîr, okuma yazma bilen, ümmî, konuşan, yazabilen veya işaret dili anlaşılan ahras olması arasında fark bulunmadığı”³⁷ görüşlerini de eserinde aktarmaktadır.³⁸

³¹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/468.

³² Erdebîlî, *Envâr*, 3/462.

³³ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

³⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân (Dâru İbni Affân, 1417/1997), 5/253-256.

³⁵ Bakara 2/229; el-A’râf 7/33; en-Nahl 16/116.

³⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 3/458.

³⁷ İbnü’s-Salâh, *Fetâvâ İbni’s-Salâh*, 1/21; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn ve umdetü’l-müttakîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş (Dimeşk: el-Mektebü’l-İslâmî, 1412/1991), 11/109; Ebû Zekeriyâ

Erdebîlî, ayrıca Nevevî'nin bu şartlara ilave olarak müftînin mürüvveti bozucu şeylerden uzak durması, fikhî detaylı bir şekilde bilmesi, fikhın kendisinde meleke haline gelmiş olması, sâlim zihinli, sağlam görüşlü, tasarruf ve istinbatının güzel olması gibi bazı şartları ilave ettiğini de dile getirmektedir.³⁹ Nevevî'nin dile getirdiği şartları Erdebîlî, herhangi bir imamın mezhebine mensup olan müftî için de zikretmektedir. Bu şartlar ise müntesip müftînin fıkıhta meleke kazanmış olması, mezhep imamının mezhebinin hafızı yani mezhebin kaide, yöntem ve ibarelerini bilmede tecrübeli, mezhebin usûlünde uzman, fikhında mutasarrıf olması gerektiği şeklindedir.⁴⁰ Bu şartların özellikle zikredilmesi müftînin kendin önceki asırlarda verilmiş olan fetvaları aynen aktaran konumunda olmadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zamanın değişmesiyle tahrice dayalı ictihadî hükümlerin değiştiği bilinen bir durumdur. Konu ile ilgili İbn Kayyim el-Cevziyye'nin "Örf, âdet, zaman ve durumların değişmesine rağmen insanlara sırf kitaplarda aktarılagelen görüşlerle fetva veren kişi, kendisi saptığı gibi başkalarını da saptırır. Böylelerinin dinde işlediği cinayet, tıp kitaplarından bir kitapla ülke, gelenek, zaman ve tabiatları farklılaşan insanları tedaviye kalkışan doktorun cinayetinden daha büyüktür. Cahil müftî ile cahil doktor, işte bu ikisi insanların dinlerini ve bedenlerini mahvederler"⁴¹ sözlerinin hatılanması büyük bir önemi haizdir.

Müftînin Âlim ve Âdil Olması

İlim ehli olmayanların fetvalarının geçerli olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, müsteftînin sorularını sorabileceği müftînin ilim ve adalet vasıflarına sahip olması gerektiği ortadadır. Bu husususta Erdebîlî, mukallidin hükmünü bilmediği bir meseleyi, ilmîni ve adeletini bildiği kişilere sorması gerektiğini beyan etmektedir.⁴² Müsteftî, soru soracağı kimsenin ilmîni ve ilimdeki yeterliliği hakkında da herhangi bilgiye vakıf değilse bu durumda, onun ilmî birkimi ile ilgili olarak insanlara sormasının gerekli olduğunu da dile getirmektedir. Âlimin adil olduğu konusunda bir veya iki adilin şahitliğinin

Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzebe* (Kahire: İdaratü't-Tıbbiyye'l-Müniriyye, ts.), 1/41; Râfî, *el-Azîz*, 12/427; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib* (Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 4/280.

³⁸ Erdebîlî, *Envâr*, 3/463.

³⁹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/463.

⁴⁰ Erdebîlî, *Envâr*, 3/464.

⁴¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm (Bejrüt: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991), 3/66.

⁴² Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

yeterli olacağını belirten Erdebîlî, ayrıca âlimin adaletini içsel olarak bilmiyorsa bunu sormasına gerek olmadığını, âlimlerin yapılarında adaletli olmalarının yaygın olduğu açıklamasını da yapmaktadır.⁴³

Fetvası Kabul Edilmeyen Kişiler

Yūsuf Erdebîlî, “*kâfir, çocuk, zihinsel engelli, fâsık, gafletin ve unutkanlığın galip olduğu kimseler, herhangi bir meseleyi veya bir meseleyi delilleriyle bilen âmmî, icthad derecesine çıkmayan âlim*” gibi kişilerin fetvalarının kabul edilmediğini belirtmiştir.⁴⁴ Erdebîlî, Saymerî (ö. 436/1045) ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071), “*heva ehlinin, Haricilerin, bid'at ve fısık sebebiyle tekfir edilmeyen kişininin fetvalarının kabul edildiği; şurrât (Hâricilerin kendilerini ifade ederken kullandıkları “Allah'a itaatte canlarını satan” anlamında bir isim olarak ifade edilir)*⁴⁵ ve selefte söven Rafizîler'in fetvalarının merdud olduğu” şeklindeki görüşlerine de yer vermiştir.⁴⁶

Erdebîlî, Begavî'ye (ö. 516/1122) ait olduğunu belirttiği “*Âlimin takva sahibi, heva ve bidatten imtina eden, haram ve masiyetten sakınan biri olması gerekir. Bidatçının kelamını dinlemek haramdır. İlimde mütabahhir olsa da fâsıkın fetvasıyla amel etmek caiz değildir*”⁴⁷ şeklindeki bir görüşü zikretmiştir. Erdebîlî, bu görüşün Saymerî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin zikri geçen görüşleriyle çeliştiğine dikkat çekmiştir.⁴⁸ Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) , bir beldede fâsık bir fakih dışında kimse bulunmadığında, kişinin fetva almak için başka bir beldeye hicret etmesi gerektiği, fâsıkın fetvasına itimat etmesinin caiz olmayacağı⁴⁹ şeklindeki görüşü de bid'at ehlinin fetvalarının muteber olmadığını ortaya koymaktadır.

Âdâbü'l-iftâ

3.1. Müftînin Tarafsızlığı

Erdebîlî, eserinde müftînin, fetva verirken tarafsız kalması ve fetva isteyen ile hasmı arasında adil davranması gerektiğini vurgulamaktadır. Müftînin taraf

⁴³ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

⁴⁴ Erdebîlî, *Envâr*, 3/458-459; Demir, *Hanefî Resmü'l-Müftî Literatüründe Fetva Verme Yöntemleri (Tahrîc-Tercih-Taklit)*, 48.

⁴⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, “Hâriciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/169.

⁴⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 3/463.

⁴⁷ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzib fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfî*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/135.

⁴⁸ Erdebîlî, *Envâr*, 3/463.

⁴⁹ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 2/266.

tutma eğilimi göstermeden, her iki tarafa da eşit mesafede durması ve objektif bir değerlendirmede bulunmasının esas olduğunu belirtir. Erdebîlî, bu konuda detaylı bilgiler sunarak müftînin nasıl tarafsız kalabileceğine dair rehberlik etmektedir. Taraf tutmanın, bir kişiye haklarını yazıp sorumluluklarını yazmaması veya karşı tarafın delillerini hasmına aktararak savunma yapmasını kolaylaştırması, şeklinde ortaya çıkabileceğini belirtmektedir.⁵⁰

Fetva isteyen kişilerin herhangi bir hak kaybına uğramaması adına, fetvalara bakmada öncelik hakkı önem arz etmektedir. Bu konuda Erdebîlî, ilk gelen kişinin sorusuna cevap verilmesi gerektiğini ancak bu durumun cevaplanmasının zorunlu olması şartıyla geçerli olduğunu savunmaktadır. Eğer her iki soru da eşit bir önceliğe sahipse veya hangisinin önce sorulduğu bilinmiyorsa, bu durumda hangisinin önce cevaplanması gerektiği hususunda kura çekilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵¹

Erdebîlî, fetva makamında bulunan müftînin tarafsız kalması gerektiği konusundaki görüşlerini İbn Salah'ın (ö. 643/1245) fikirleri ışığında ele almaktadır. İbn Salah'a göre müftî, akrabalık, düşmanlık, menfaat ve zarar gibi etkenlerden bağımsız olarak şeriat hükümlerini bildiren bir konumdur ve bu açıdan bir râviye benzemektedir.⁵² Erdebîlî, bu görüşleri eserinde de aktarmakta ve müftînin tarafsızlığının önemini vurgulamaktadır.⁵³ Bununla birlikte, bazı durumlarda müftînin fetvasının tarafsızlığının zedelenebileceğini de kabul etmektedir. Örneğin, eğer bir kişi müftînin fetvasına karşı çıkarak onunla inatlaşmaya başlarsa, müftînin fetvasının o kişiye karşı geçerliliği kalmayabilir. Bu durum, şahitlik usulünde olduğu gibi, fetvanın da tarafsız bir şekilde sunulmasını ve kabul edilmesini zorunlu kılmaktadır.⁵⁴ Erdebîlî, bu noktada da İbn Salah'ın görüşlerini aktarmakta ve müftînin fetvasının her zaman tarafsız kalmayabileceğini dile getirmektedir.⁵⁵

3.2. Müftînin Fetva için İstişarede Bulunması

Erdebîlî, hükmü nass, icmâ ve celî kıyasla sabit olmuş bir meselede hâkimin istişareye başvurmasına hacet olmadığını ifade etmektedir.⁵⁶ Nass, icmâ ve celî

⁵⁰ Erdebîlî, *Envâr*, 3/468.

⁵¹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/468.

⁵² Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/109; Râfîî, *el-Azîz*, 12/428.

⁵³ Erdebîlî, *Envâr*, 3/463.

⁵⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/109; Râfîî, *el-Azîz*, 12/428.

⁵⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 3/463.

⁵⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 3/495.

kıyas, İslam hukukunun kesin delilleri olarak kabul edildiklerinden dolayı hâkimin meseleyi araştırmasına gerek duyulmamaktadır. Celî kıyasın kesinlik ifade ettiğine, fakihlerin celî kıyasa muhalif olan hükmün bozulacağı yönündeki görüşleri de celî kıyasın kesinlik ifade ettiğine delalet etmektedir.⁵⁷ Ancak Gazzâlî, celî kıyas ile zan ifade etmeyen kesin olan kıyas kastedilmişse bu durumda hükmün bozulmayacağını ifade etmektedir. Celî kıyas olmasına rağmen zan ifade eden bir kıyasın kastedilmesi durumunda ise bu kıyasla fakihlerin celî kıyasa aykırı verilmiş bir hükmün bozulacağı yönündeki sözlerinin bir tutarlığının bulunmadığı beyanında bulunmaktadır.⁵⁸

Erdebîlî, hâkimin meclisinde fetva vermeye ehil biri varsa hâkimin, onunla istişare yapması gerektiğini belirtmektedir. Ancak Erdebîlî, hâkimin açıklanması uygun olmayan meseleleri meclisinde istişare edemeyeceği⁵⁹ ve o meseleyi yalnız başına okuyarak cevaplama gerektiği açıklamasını da yapmaktadır.⁶⁰ Bu yaklaşımla, toplumda duyulması hoş karşılanmayan ya da kişiyi inciten soruları içeren fetvaların alaniyet kazanarak gözler önüne serilmemesi noktasında müftüler için bir yöntem ve müeyyide ortaya konulmaktadır. Kişisel hayatın gizliliğini koruma adına alınmış bir tedbir olarak da değerlendirilebilir.

3.3. Fetva Vermede Fevri Davranmama

Erdebîlî, “Ben Muhammed b. Abdullah’tan daha doğru sözlüyüm” veya “Namaz boştur” diyen bir kişi ile ilgili verilecek fetvada acele edilmemesi gerektiğine yönelik açıklama yapmaktadır. Müftînin fetvada acele edip bu sözleri sarfedenler hakkında “Bunun kamı helaldir” veya “Bunun katledilmesi lazımdır” şeklinde fetva veremeyeceğini ifade etmektedir. Aksine müftînin meselenin iç yüzünü incelemesi açısından “Şayet bu (durum) kişinin ikrarıyla veya şahitlerle sabit olursa sultan ondan tevbe etmesini ister, tevbe etmezse ona şöyle şöyle yapılır” şeklinde fetva vermesi gerektiğini de belirtmektedir.⁶¹

Erdebîlî, müftîye bir kısmı küfrü gerektiren, bir kısmı da küfrü gerektirmeyen şeyleri içeren bir soru yöneltilmesi durumunda, müftînin soruyu soran kişiye “bundan kastının ne olduğu” şeklinde bir soru sorması gerektiğini ifade eder. Soru sorulan kişi “ben bundan şunu kastettim” derse, müftînin verilen cevaba istinaden

⁵⁷ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Esâsü'l-Kıyâs*, thk. Fehd Muhammed Serhân (Riyâd: Şirketü'l-Ubeykân, 1413/1993), 368.

⁵⁸ Gazzâlî, *Esâsü'l-Kıyâs*, 368.

⁵⁹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/462.

⁶⁰ İbnü's-Salâh, *Fetâvâ İbnî's-Salâh*, 1/74.

⁶¹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/467.

“cevabı şöyledir”; şayet “ben bunu kastettim” derse, müftînin verilen bu cevaba da “cevabı şöyledir” şeklinde karşılık vermesi gerektiği açıklamasında bulunur.⁶²

Erdebîlî, müftîye öldürme, diş kırma ve göz çıkarma gibi kısası gerektiren bir durumlarla ilgili soru sorulması durumunda, müftînin ihtiyatlı davranarak kısası gerektiren şartları zikretmesi gerektiğini ifade eder. Benzer şekilde müftîye ta'zîri gerektiren bir fiili işleyen kişi hakkında sorulması durumunda müftînin, “sultanın ona şu kadar vurması, bunun üstünde vurmaması” şeklinde bir cevapla fetva vermesi gerektiğini dile getirir.⁶³ Erdebîlî'nin yukarıdaki açıklamaları, Şâtîbî'nin “Müçtehid, mükelleflerin işlediği her fiile, bu fiilelerin sebebiyet vereceği neticeleri göz önünde bulundurmada ivedi bir şekilde hüküm vermemelidir”⁶⁴ açıklaması ile paralellik arz etmektedir.

3.4. Fetvanın Bozulması

Erdebîlî, şayet kişi muayyen bir mezhebe göre fetva verir ve bu fetvadan kendi mezhep imamının nassına muhalif olduğu için rücû ederse, vermiş olduğu fetvayı bozması gerektiğini ifade eder.⁶⁵ Bu rücûnun gerekçesini de kendi imamının nassının onun hakkında Şarî'in müstakil müçtehid hakkındaki nassı gibi olduğu şeklinde açıklamaktadır.⁶⁶

Erdebîlî, fetvanın kat'î bir delile muhalefet etmesi meselesine değinmemiştir. Nevevî (ö. 676/1277) ise fetvanın kat'î bir delile muhalefet etmesi durumunda, meselenin icthadî olup olmamasına göre iki durumun ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Nevevî, icthad alanına dâhil olmayan meselenin hükmünün nakzedileceğini ancak icthad mahallinde olan meselenin hükmünün ise bozulmayacağını çünkü icthadın icthadı nakzetyeceğini beyan etmektedir.⁶⁷

Erdebîlî, itlafın söz konusu olduğu bir meselede bir fetva ile amel edilse sonra onun hatalı olduğu anlaşılrsa bu durumda Ebû İshâk İsferyînî'nin (ö. 418/1027) konuyla ilgili yaptığı şu açıklamasını nakletmektedir: “Şayet fetvayı veren fetva ehli ise sorumlu olur, fetva ehli değilse sorumlu olmaz. Çünkü fetvayı isteyen ihmalkâr

⁶² Erdebîlî, *Envâr*, 3/467.

⁶³ Erdebîlî, *Envâr*, 3/467-468.

⁶⁴ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/140-141.

⁶⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 3/462.

⁶⁶ Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, “Mukaddime”, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyetil-mezheb*, mlf. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî (Dâru'l-minhâc, 1428/2007), 154; Erdebîlî, *Envâr*, 3/462; İbnü's-Salâh, *Fetavâ İbni's-Salâh*, 1/46; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/107; Nevevî, *el-Mecmû*, 1/45; Râfîî, *el-Aziz*, 12/427.

⁶⁷ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/107.

davranmıştır".⁶⁸ Erdebîlî, Nevevî'nin mutlak olarak yani ister fetva ehli olsun ister olmasın sorumluluğun olmayacağına meylettiği değerlendirilmesinde de bulunmaktadır.⁶⁹ Fetva ehli olan müftînin verdiği fetvadan sorumlu olması, kat'î delillere muhalif bir fetva vermesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁰ Diğer taraftan fetva isteyen kusurundan dolayı müftînin sorumlu tutulmaması ise ehil kişi varken ehil olmayandan fetva istenmemesi hususunda dikkatli olunması gerektiğine yönelik bir tasarruf olarak bakılmalıdır. Ayrıca Kitâb ve sünnetten şer'î meseleleri istinbat etme bilgi ve kabiliyetinden yoksun olan müftînin, verdiği fetvadan sorumlu olacağını ifade ederek toplum yararını gözeten bir tutum sergilenmektedir.

3.5. Fetvanın Hükümü

Hatîb el-Bağdâdî, kendisi dışında fetva vermeye ehil olan kimsenin bulunmadığı bir beldede, müftînin müsteftînin sorusunu cevaplaması gerektiğini ifade etmektedir. O bu görüşünü *إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا آتَيْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ* "İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder"⁷¹ ayetiyle temellendirmektedir.⁷² Konu hakkında Erdebîlî, müftînin bulunmadığı bir yerde fetva vermenin kişiye farz-ı ayn olacağını ifade etmiştir. Ayrıca kişi ile birlikte fetva verme ehliyetine sahip başka bir şahsın bulunması durumunda ise, fetva vermenin farz-ı kifâye olacağını ve bununla beraber ona koşmanın/onu istemenin haram olacağını beyan etmiştir.⁷³ Bu yaklaşımla hemen her durumda sorulan her soruya konuya hâkim birinin de bulunmasına rağmen cevap vermenin doğru olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca açıklamayla birden fazla müftînin bulunması durumunda, ehil olanın bu konumu temsil etmesi gerektiğine de vurgu yapılmaktadır. Ehil olmayanların bu konuma talip olmalarına sıcak bakılmamış ve fetva verme faaliyetlerinin yasaklandığı ifade edilerek bu kesimlerin fetva makamında bulunmalarının önüne geçilmiştir.

Âdâbü'l-istiftâ

⁶⁸ Erdebîlî, *Envâr*, 3/462.

⁶⁹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/462; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/108.

⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, 110-111.

⁷¹ Bakara 2/159.

⁷² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yūsuf Çarâzî (S. Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421), 2/386.

⁷³ Erdebîlî, *Envâr*, 3/458.

4.1. Müftîler Arasında Tercih Meselesi

Erdebîlî, beldede bir müftî bulunması ve fetva isteyecek başka bir müftî bulunmaması durumunda, mukallid olan kişinin bu müftînin fetvasını almasının gerekli olduğunu dile getirmektedir. Ancak bölgede başka bir müftî bulunması durumunda, mukallidin o müftînin fetvasını almasının zorunlu olmayacağını ve başka bir müftîden de meseleyi sorabileceğini ifade etmektedir.⁷⁴

Erdebîlî, kişi soru soracak iki veya daha fazla müftî görürse, onlardan dilediği herhangi birine soru sorabileceğini, dolayısıyla kişinin, en çok bileni araştırıp da onun fetvasını almasına gerek olmadığını belirtmektedir.⁷⁵ Ancak onlardan birinin daha âlim olduğuna inaniyorsa bu durumda kişinin başkasını taklid etmesi caiz olmadığından⁷⁶ iki müftîden en âlim ve yaşlı olanına soruyu soracağını eserinde zikretmektedir.⁷⁷ Ayrıca âlimlerden en vera'lı olanının taklid edilmesi gerektiğini; iki vera' ehli müftînin görüşlerinin çatışması durumunda da en bilgili olanın önceleneceğini ifade etmektedir.⁷⁸

Şâfiî mezhebinde beldede iki ya da daha fazla müftînin olduğu bir yerde, müsteftînin hangi âlimden fetva alacağı ile ilgili olarak iki görüş aktarılmaktadır. Birinci görüşe göre, müsteftînin müftülerin ilmî durumları hakkında araştırma yapması gerekir; ikinci görüşe göre ise böyle bir araştırmaya gerek yoktur. Nevevî müsteftînin dilediği müftîye soru sorabileceğini ifade ederek bu görüşün, zahir görüş olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.⁷⁹

Erdebîlî, müftînin fetvasının bir meselede farklı olması durumunda müsteftînin istediği fetvayı alabileceğini de kaydeder.⁸⁰ Mezhepte konu hakkında beş görüş olduğunu dile getiren Nevevî, mukallidin ictihad ehli olmamasından dolayı dilediği fetvayı almasının, zahir görüş olduğunu ifade etmektedir.⁸¹ Yûsuf Erdebîlî de bu konuda Nevevî'nin görüşü yönünde tercihini ifade etmiş bulunmaktadır.

4.2. Beldede Müftînin Bulunmaması

---

⁷⁴ Erdebîlî, *Envâr*, 3/460; İbnü's-Salâh, *Fetâvâ İbni's-Salâh*, 1/90; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/118.

⁷⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

⁷⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

⁷⁷ Erdebîlî, *Envâr*, 3/468.

⁷⁸ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

⁷⁹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/104.

⁸⁰ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

⁸¹ Nevevî, *el-Mecmû*, 1/55-56.

Erdebîlî, kişi beldesinde veya diğer beldelerde fetva soracak birisini bulamaz ve kendisine meselenin hükmünü nakledecek birisi de yoksa kişinin bu meselesinin, şer‘î kuralların fetret dönemi meselesi olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadır. Ayrıca bu meselede geçerli hükmün, şeriatın vürudundan önceki hüküm olduğunu ve kişi için bu meselede herhangi bir sorumluluk olmadığını ve bu hükümden başka alıp da uygulayacağı herhangi bir hükmün de bulunmadığı açıklamasına eserinde yer vermektedir.⁸² Erdebîlî'nin bu açıklaması, dünyanın muhtelif bölgelerinde yaşayan ancak çeşitli nedenlerle dinî meseleleri soracağı insanlara ulaşamayan kişilerin, o meselede sorumluluklarının bulunmadığına yönelik bir yaklaşımdır. Bu hüküm, İslamiyetin ulaşamadığı bireyler açısından bir değerlendirme olarak algılanabilir.

Fetva Vermede Yöntem/Metodoloji

5.1. Maslahat Mucibince Fetva

Erdebîlî, fıkıh âlimlerinin “*maslahatın icab etmesi durumunda müftünün, zahirine inanmadığı ve te’vil barındıran bir lafzı sırf korkutma olması için söylemesinin caiz olduğu*” şeklindeki ifadelerini eserinde nakletmektedir.⁸³ Bu fetvaya istinaden müftünün, mefsetetin terettüp etmediği durumlarda (te’vil edilen bir lafızla)⁸⁴ azarlamak ve korkutmak için cevabı sıkı tutması gerektiğini belirtmektedir.⁸⁵ Örnek olarak İbn Abbas’ın (r.a) verdiği: *هُ: وَسَأَلَهُ آخَرُ فَقَالَ: لَهُ: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ تَوْبَةِ الْقَاتِلِ، فَقَالَ: لَا تَوْبَةَ لَهُ، وَسَأَلَهُ آخَرُ فَقَالَ: لَهُ: كَيْفَ تَقُولُ فِي عَيْنَيْهِ إِزَادَةَ الْقَتْلِ فَمَنْعَتْهُ، أَمَا النَّاسِي، فَجَاءَ مَسْكِئًا قَدْ قَتَلَ، فَلَمْ أَقْطَعُهُ* “Kendisinden tövbe, *نُْم قَالَ: أَمَا الْأَوَّلُ، فَرَأَيْتُ فِي عَيْنَيْهِ إِزَادَةَ الْقَتْلِ فَمَنْعَتْهُ، أَمَا النَّاسِي، فَجَاءَ مَسْكِئًا قَدْ قَتَلَ، فَلَمْ أَقْطَعُهُ* katilin tevbesi hakkında soruldu. Onun için tevbe yoktur şeklinde cevap verdi. Başka birisi aynı soruyu ona sordu. Ona ise onun için tevbe vardır dedi. Sonra şöyle ekledi: Birincisinin gözlerinde öldürme isteği gördüm ve onu menettim. İkincisine gelince o kişi, adam öldürdükten sonra pişman zavallı bir şekilde geldi, onun umudunu kırmadım”⁸⁶ şeklindeki bir fetvayı eserinde aktarmaktadır.

Erdebîlî, mefsetet terettüp etmedikçe kişinin durumuna göre fetva verilebileceğini ifade eder. Erdebîlî, Saymerî'nin söylediği⁸⁷ *إِنْ قَتَلْتُ عَبْدِي، فَهَلْ عَلَيَّ* “Kölemi öldürürsem üzerime kisas var mı?”⁸⁸ sorusunu aktardıktan sonra bu

⁸² Erdebîlî, *Envâr*, 3/468-469.

⁸³ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/102.

⁸⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/101.

⁸⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 3/460-461.

⁸⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/102-103; Nevevî, *el-Mecmû*, 1/50; Râfîî, *el-Aziz*, 12/423; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 4/281.

⁸⁷ Nevevî, *el-Mecmû*, 1/50.

⁸⁸ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

soruya Hz. Peygamber'in (s.a.s) *مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتَلْنَا، وَمَنْ جَدَعَهُ جَدَعْنَا* "Kim kölesini öldürürse onu öldürürüz. Kim de kölesinin bir organını keserse onun bir organını keseriz"⁸⁹ hadisini delil olarak gösterip cevap olarak "evet senin üzerine kısas gerekir demesi, caizdir" fetvasını verir.⁹⁰ Erdebîlî, "Şayet hâkim, köle öldürmesi sebebiyle hür kişiye kısas uygulanmasına hükmetmişse, bu hüküm bozulmaz"⁹¹ ifadelerini kullanmaktadır. Şâfiî âlimleri, *لَا يُقْتَلُ حُرٌّ بِعَبْدٍ* "Hüre karşı hür, köleye karşı köle..."⁹² âyeti ile "Hür kişi, köle öldürmesi sebebiyle [kısas olunmaz] öldürülmez"⁹³ hadisine dayanarak köleyi öldüren hür kişiye kısas uygulanmayacağı hükmünü vermişler ve köleye karşılık hür kişiye kısas uygulanacağı hadisini de munkatı' olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁴ Her ne kadar Şâfiî mezhebinde hür kişiye köle karşılığında kısas uygulanmasa da burada korkutma amacıyla söylenmiştir.

⁸⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şüayb el-Arnaût vd. (Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 33/296 (No. 20104); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1374/1955), "Diyât", 14 (No. 1414); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, Kâmil Karabellî (Dâru Risâleti'l-İlmiyye, 1430/2009), "Kitâbü'd-diyât", 7 (No. 4515); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), "Kitâbü'd-diyât", 23 (No. 2663); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), "Kitâbü'l-kassame", 7 (No. 6912); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü el-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), "Kitâbu'd-diyât", 18 (No. 1414).

⁹⁰ Erdebîlî, *Envâr*, 3/461.

⁹¹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/132.

⁹² el-Bakara 2/178.

⁹³ Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyn b Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 8/63 (No. 15939).

⁹⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, thk. Alî Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcud (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 12/17-19; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/171; Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rüyânî, *Bahrü'l-mezheb fi fûrû' mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Tarık Fethî es-Seyyid (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009), 12/16-18; Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî, *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nürî (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1424/2000), 11/309; Râfiî, *el-Azîz*, 10/164; Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Mûsâ b. İshâ el-Kâhîrî Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1425/2004), 8/360; Ebü'l-Fazl Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî İbn Kâdî Şühbe Bedreddîn, *Bidâyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc* (Cidde: Dârü'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1432/2011), 4/28; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1404/1984), 7/270; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1357/1983), 8/402; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-

5.2. Fetvada Mezhebin Belirtilmesi

Erdebîlî, müftînin ölmüş bir kişinin mezhebinden aktararak fetva vermesi durumunda, fetva isteyen kişinin fetvanın muayyen bir mezhebe göre verilmiş olduğunu bilip bilmediğine göre farklı hükümler vermektedir. Şayet fetva isteyen kişi, fetvanın muayyen bir mezhebe göre verilmiş olduğunu biliyorsa, fetvanın cevabının mutlak olması yeterli olacağı açıklamasını yapmaktadır. Ancak fetva isteyen kişi, fetvanın muayyen bir mezhebe göre verilmiş olduğunu bilmiyorsa, mezheb kurucusunun (örneğin Şâfiî mezhebine göre fetvası şöyledir) zikredilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁹⁵

5.3. Cevabın Mutlak Bırakılmaması

Erdebîlî, “cevapta tafsil varsa müftînin cevabı mutlak bırakması ittifakla hatadır” açıklamasında bulunur.⁹⁶ Ayrıca vasiyet ile mirastaki mutlak ifadelerin, mukayyede hamledilerek cevaplanması gerektiği yönünde görüş beyanında bulunmaktadır. Miras meselesinde zikredilen bazı kişiler arasında sâkit olduklarından dolayı mirasçı olamayanlar varsa, bunun açık olarak zikredilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Müftînin bu kişilerin bir durumda sâkit, bir durumda sâkit olmayacaklarını ayrıca zikredeceğini de belirtir. Miras meselesinde münâseha⁹⁷ ile ilgili soruların cevabında, son derece dikkatli olması gerektiğini açıklamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak şayet ölenin borcu ve vasiyeti

---

Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, thk. Ali M. Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 5/241.

⁹⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 3/459.

⁹⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 3/466.

⁹⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), “münâseha”, 421; Ezherî, “n-s-h”, 7/84; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim Muhammed Muhammed Tâmir (Kahire: Dârü's-Selâm, 1417), 4/389. (Erdoğan, 2010, “münâseha”, 421; Ezherî, 2001, “n-s-h”, 7/84; Gazzâlî, 1417, 4/389; Münâseha: Nesh kökünden türemiş olan bu kelime “iptal etmek, izâle etmek, nakletmek ve değiştirmek” gibi anlamlara gelmektedir. Usul terimi olarak, “mirasta tedahül; bir ölünün terikesi henüz taksim edilmeden vârislerden biri veya birkaçı da vefat edip, o terikeden sehimlerinin kendi vârislerine intikâl etmesi” olarak tanımlanmıştır. Maverdî, ikinci ölü terike taksiminde önce ölünce onun ölümü ilk ölünün sahih olan meselesini iptal edip ortadan kaldırdığı için meselelerin münâseha olarak adlandırıldığını ifade eder. Halîl b. Ahmed, “n-s-h”, 4/201; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Dârü'l-Fikr, 1399/1979), “n-s-h”, 5/424; İbn Manzûr, “n-s-h”, 3/61; Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil ed-Darîr el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), “n-s-h”, 5/84; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 8/141; Rüyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 7/465; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Vizaretü'l-İrşâd ve'l-Enba, 1385-1422/1965-2001), “n-s-h”, 7/355.

varsa, bunların terike taksim edilmeden önce ödenmesinin vacip olduğunun açıklanmasının da güzel olduğunu dile getirmektedir.⁹⁸

5.4. Fetva Verilmemesi Gereken Durumlar

Erdebîlî, kızgınlık, hüznün, açlık ve susuzluk gibi araştırma ve düşünmeyi engelleyen bu ve benzeri durumlarda, fetva verilmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁹⁹ Erdebîlî'nin ifade ettiği bu meselenin temel dayanağı *عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ. قَالَ: كَتَبَ أَبِي (وَكَتَبْتُ لَهُ) إِلَى عُبيدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ وَهُوَ قَاضٍ بِسِجِسْتَانَ: أَنْ لَا تَحْكُمَ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَأَنْتَ مِنْ أَبِي بَكْرَةَ. فَأَنْتِي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَا يُحْكَمُ أَحَدٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضَبَانِ* Abdurrhmân b. Ebû Bekre'den rivayetle: “*Babam (Ebû Bekre) Sicistan kadısı olan Ubeydulah b. Ebû Bekre'ye bir mektup yazarak -ki onun için bu mektubu ben yazdım- şöyle dedi: Öfkeliyken iki kimse arasında hüküm verme! Zira ben Resûlullah'tan (s.a.s) şöyle derken işittim: 'Bir kimse öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin!'*”¹⁰⁰ hadisidir. Hadiste geçen “kızgınlık” ifadesine, aklı kusursuz düşünmekten engelleyen bir durum gibi ortak bir illetten dolayı hüznün, açlık ve susuzluk gibi şeyler kıyaslanmıştır. Bu kıyas, celî kıyas olarak adlandırılmaktadır.¹⁰¹ Müftînin sağlıklı düşünmesini engelleyen yukarıdaki durumlarda, mekruh olmakla birlikte verdiği fetvanın geçerli olduğu da eserlerde ifade edilmiştir.¹⁰²

Şerî Hilelerle Fetva

İslam hukukunda şer'î meselelerin çözümlerinde hilelere başvurulması, mezhepler arasında tartışmaya konu olmuştur. Mefsedetin terettüp etmediği konularda şer'î hilelerle fetva verilebileceği yönünde kanaatini belirten âlimler bulunmaktadır. Bu konu hakkında Erdebîlî, müftînin fasit bir gayeyi kastederek haram ve mekruh hileleri araştırması, menfaatinin devam etiğine ruhsat veya zararının devam ettiğine ağırlaştırmak üzere şüpheli şeylere tutunması tesâhül önemsememe/gevşeklik olduğu açıklamasını yapmaktadır.¹⁰³ Ayrıca mefsedete götürmeyecek bir şekilde müsteftîyi sıkıntılı yeminden ve benzeri şeylerden

⁹⁸ Erdebîlî, *Envâr*, 3/468.

⁹⁹ Erdebîlî, *Envâr*, 3/465.

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/116 (No. 20467); Müslim, *el-Câmi'u's-sahih*, “Kitâbü'l-akdiyye”, 16 (No. 1717); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Kitâbü'l-kâdâ”, 5/421 (No. 5942).

¹⁰¹ Gazzâlî, *Esâsü'l-Kiyâs*, 251.

¹⁰² Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/110; Nevevî, *el-Mecmû*, 1/478.

¹⁰³ Erdebîlî, *Envâr*, 3/464-465; Ayrıca Bkz. Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî İbn Ferhûn, *Tebziratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezher, 1406/1986), 1/74; İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, 111; Râfî, *el-Azîz*, 12/428; Nevevî, *el-Mecmû*, 1/46; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/110.

kurtarmak için hilelere başvurulmasının güzel olduğunu da dile getirmektedir.¹⁰⁴ Bu açıklama, müşkil meselelere düşer olan insanların hukuk dairesi içerisinde bu sıkıntılı durumdan kurtarılması veya çıkarılmasını amaçlayan şer'î hilelere göre fetva verilmesinin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Erdebîlî'nin şer'î hilelerle fetva konusunda ele alınan Süreyciyye ve talakta istisna konularına dair yaklaşımı, iki başlıkta ele alınacaktır.

6.1. Süreyciyye Meselesine İlişkin Fetvası

Erdebîlî, boşanmayı imkânsız hale getiren şer'î hilelerden biri olan Süreyciyye meselesini açıklamaktadır. Süreyciyye meselesi, “Bir adamın eşine ‘şayet seni boşarsam bu boşamadan önce üç defa boşsun’ demesi” ifadesi üzerinde ortaya çıkan ihtilaftan kaynaklı meseledir.¹⁰⁵ Bu mesele İbn Süreyc (ö. 306/918) ile şöhret bulduğundan Süreyciyye diye adlandırılmıştır.¹⁰⁶ Mesele şart ve meşrutun kendi etrafında devretmesinden dolayı devr meselesi olarak da isimlendirilmiştir.¹⁰⁷ Nevevî'ye göre şüphenin üzerinde vuku bulunduğu ve failinin de kınandığı meselelerden biri *السُّرَيْجِيَّةُ الْهَيْلَةُ* “Hiletü's-Süreyciyye” diye bilinen meseledir.¹⁰⁸ Süreyciyye meselesi ile ilgili olarak üç görüş aktarılmıştır:

Birinci görüşü savunanlara göre kesinlikle hiçbir talak gerçekleşmez. Çünkü bir talak gerçekleşirse ondan önce üç talak gerçekleşir, şayet üç talak gerçekleşirse o zaman da bir talak gerçekleşmez. Bir talak gerçekleşmediği zaman üç talak da gerçekleşmez. Çünkü üç talak (yani bir talakın gerçekleşmesine bağlanmış olan) meşruttur. Meşrutun gerçekleşmesi şartın gerçekleşmemesini gerektirir.¹⁰⁹ Özet olarak bir talakın gerçekleşmesi durumunda kocanın şarta bağladığı üç talakın bir talaktan önce gerçekleşmesi gerekir. Üç talak gerçekleşirse ortada bir talak hakkı kalmadığından bir talak da gerçekleşmez, bir talak gerçekleşmeyince ona bağlanmış olan üç talak da gerçekleşmez. Dolayısıyla ne şart ne de meşrut gerçekleşmez.¹¹⁰ Bu görüşü savunanlar arasında Müzenî (ö. 264/878), Ebü'l-Abbâs İbn Süreyc (ö. 306/918), Ebû Bekr İbnü'l-Haddâd el-Kinânî (ö. 344/955), Ebû Ali et-Taberî (ö. 350/961), Ebû Hâmid el-Merverrûzî (ö. 362/973),

¹⁰⁴ Erdebîlî, *Envâr*, 3/465.

¹⁰⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552.

¹⁰⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552-553.

¹⁰⁷ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552.

¹⁰⁸ Nevevî, *el-Mecmû*, 1/46.

¹⁰⁹ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552; Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî, *el-Muharrer fî fûrû'î's-Şâfiyye*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 339; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/165.

¹¹⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/520.

el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâşî (ö. 365/976), Ebü'l-Hasen el-Mehâmîlî (ö. 415/1024), Kaffâl el-Mervezî es-Sağîr (ö. 417/1026), Kâdî Ebü't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058), Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), Ebü'l-Mehâsin er-Rûyânî (ö. 502/1108), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebû Yahya el-Basrî (?), Kâdî el-Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi âlimler sayılabilir.¹¹¹ Erdebîlî, bu görüşün Şâfiî ahabının çoğunluğunun görüşü olduğu ve Ebû Hâmid Câcermî'nin (ö. 613/1216) ise bu görüşün İmam Şâfiî'nin açık nassı olduğunu ve sahabeden Zeyd b. Sabit'in de bu görüşte olduğunu savunduğunu aktarmaktadır.¹¹²

İkinci görüşü savunanlara göre kesin olan (şarta bağlanmamış olan bir talak) talak gerçekleşir, muallakta olan (üç talak) gerçekleşmez. Çünkü şarta bağlanmış olanın gerçekleşmesi kesin olanın (şarta bağlanmamış olanın) gerçekleşmesini engeller. Kesin olan gerçekleşmeyince şarta bağlanmış olanın şartı iptal olur. Şarta bağlanmış olanın gerçekleşmesi mümtene olur. Kesin olanın gerçekleşmesine herhangi bir engel olmadığından o gerçekleşir.¹¹³ Özetle kocanın elinde bulunan ve şarta bağlanmış olan üç talak gerçekleşirse kocanın elinde talak kalmadığından şarta bağlanmamış olan bir talak gerçekleşmez. İki talakın bir arada gerçekleşmesi de muhal olduğundan şarta bağlı bulunmayanın gerçekleşmesinin daha uygun olacağı ifade edilmektedir.¹¹⁴ Erdebîlî, şartın birtakım nedenlerle sonucunun gerçekleşmeyeceğine dair “*Kardeşin, ölen bir kimse için bir çocuk ikrarında bulunması, mirası değil de nesebi isbat etmesinde olduğu gibi bazen şart cezadan farklı olabilir*” örneğini vermektedir.¹¹⁵ Kardeşin herhangi biri için, ölen kişinin çocuğu olduğu hususunda ikrarda bulunması nesebi sabit kılmasına rağmen çucuğun ölenin mirasından pay almasıyla neticelenmemektedir.¹¹⁶ Meselede ceza olan mirasın şart olan nesepten farklı olduğu¹¹⁷ ve ikrarda bulunan kişinin ikrarda bulunduğu çocuğu hacb eden kişi olduğu ifade edilmiştir. Çocuğu mirastan hacedecek olan kişinin bu ikrarının geçersiz olduğu dile getirilmiştir. Dolayısıyla bir şeyin isbatının (çocuğun mirasçı olması), olmayan bir şeyle isbatı (mirasçı olmaması) mesabesinden olur. Diğer bir ifadeyle bir şeyin, kendisini nefyeden bir şeyle isbatının gerekli olacağı ifade

¹¹¹ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552-553; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/165.

¹¹² Erdebîlî, *Envâr*, 2/552-553; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/165.

¹¹³ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552.

¹¹⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/520.

¹¹⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552.

¹¹⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552.

¹¹⁷ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî Erdebîlî, *el-Envâr li Amâli'l-Ebrâr ma'a Haşiyeti'l-Kümmesrâ*, ts., 2/149.

edilmiştir.¹¹⁸ Erdebîlî ayrıca, talakın şer'î bir tasarruf olduğunu ve kocanın buna ehil, kadının da talaka mahal olduğunu ve bu tasarrufun kapısını kapatmanın (talakın gerçekleşmesinin) uzak olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁹ Bu görüşü savunanlar arasında Ebû'l-Abbâs İbnü'l-Kâs (ö. 335/946), Şeyh Ebû Zeyd el-Mervezî (ö. 371/981), Mâverdî (ö. 450/1058), İbnü's-Sabbâğ (ö. 477/1084), Mütevellî (ö. 478/1086), Şerîf Nasır el-Ömerî (?), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Râfîî (ö. 623/1226), Nevevî (ö. 676/1277) ve Necmüddîn Abdülgaffâr el-Kazvîni (ö. 665/1266) gibi âlimler zikredilebilir.¹²⁰

Üçüncü görüş sahipleri ise kesinleştirilmiş olan talakın gerçekleşeceğini ve şarta bağlanmış olanla talakın üçe tamamlanacağını ve bunun delilinin de gizli olmadığını savunmaktadırlar.¹²¹ Özetle bu görüşe göre, şarta bağlı olmayan talak meydana geldiğinde, üç talakın şartını oluşturacaktır. Talak sayısı üçü aşamayacağından şarta bağlı olan üç talaktan iki alınarak gerçekleşen bir talaka eklenir ve talak sayısı üçe tamamlanır.¹²² Bu görüşü savunanlar arasında Ebû Abdullah el-Haten (ö. 386/996), Ebû Bekr el-İsmâîlî (ö. 371/982), Kâdî Hüseyin (ö. 462/1069), İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve İbn Ebî Asrûn (ö. 585/1189) gibi âlimler yer almaktadır.¹²³

Erdebîlî, ilk iki görüşün cinsel birlikteliğin gerçekleştiği ve gerçekleşmediği kadınları kapsadığını, üçüncü görüşün ise sadece cinsel birlikteliğin gerçekleştiği kadınlara mahsus olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴

Erdebîlî, müftünün, sahih bir amaçla şüphenin olmayacağını, mefsedete götürmeyeceğini hesaba katarak fetva isteyen sıkıntılı yeminden ve benzeri şeylerden kurtarmak için hilelere başvurmasının güzel olduğu açıklamasını yapmaktadır.¹²⁵ Nevevî, hilelere başvurulmasının güzel olduğuna bazı seleften gelen görüşlerin hamledilceğini ifade ederek Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) şu sözünü nakleder: "Bizim yanımızda ilim güvenilir kişilerden aktarılan ruhsatlardır. Azimete gelince herkes onları güzel görür."¹²⁶ İbnü's-Salah, Hz. Eyyüb'ün eşine yüz kere vuracağına dair yeminine cevap olarak gelen *"Eline*

¹¹⁸ Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 2/324.

¹¹⁹ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552.

¹²⁰ Erdebîlî, *Envâr*, 2/553; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/165; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/520.

¹²¹ Erdebîlî, *Envâr*, 2/552.

¹²² Râfîî, *el-Muharrer fi fîrû'i's-Şâfiyye*, 339.

¹²³ Erdebîlî, *Envâr*, 2/553; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/520.

¹²⁴ Erdebîlî, *Envâr*, 2/553.

¹²⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 3/465; Ayrıca bkz. Râfîî, *el-Azîz*, 12/428; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 11/110.

¹²⁶ Nevevî, *el-Mecmû*, 1/46.

bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma"¹²⁷ âyetini buna delil olarak göstermektedir.¹²⁸ Ayette yemini yerine getirmenin esas olduğu ve aksi durumda yeminin bedeli olan keffaretin gerekli olacağı vurgulanmış ve yeminin ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Hz. Eyyüb üzerinden mesaj verildiğinden konu "Eyyüb Ruhsatı" olarak adlandırılmıştır.¹²⁹ Konuyu temellendirmek üzere Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında zina suçu sabit olmuş vücud yapısı noksan ve hasta bir adama yüz salkımlı bir hurma dalıyla had uygulanması¹³⁰ ve Hz. Yûsuf'un kardeşini yanında alkoymak için su kabını onun yükü arasına koyması¹³¹ gibi birçok örnek zikredilmektedir.¹³²

Erdebîlî, Rûyanî'nin (ö. 502/1108) ilk görüşü tercihinin akabinde, zamanın fesadından dolayı avama (sıradan halka) süreyciye meselesini öğretmenin hiçbir anlamı olmadığını ifade ettiğini aktarmaktadır¹³³ Şâfiî mezhebine ait bazı eserlerde İbnü's-Sabbağ'ın (ö. 477/1084) bu meselenin eserlerden silinmesini istediği yönünde görüş belirttiği de dile getirilmektedir.¹³⁴ Erdebîlî, Rûyanî'nin bu görüşüne katılmayarak birkaç yönden bugün bu meselenin öğretilmesinin ve bu görüşle amel edilmesinin müstehaba benzediğini ifade etmektedir.¹³⁵

Erdebîlî, birinci yön ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Günümüzde talakla yemin etmeyen ve talakı tekrarlamayan çok sayılıdır. Talak gerçekleşikten sonra hüülle yapan da mevcut değildir. En ufak bir şeyle (zayıf fetvalarla) zinaya ruhsat veren sözde fakihler ise gayrimahduttur. 'Azîz, Ravzâ ve Şerhü'l-lübâb adlı eserlerde 'Üç talakla boşadığı karısıyla tahlil (helâl kılma) yapmaksızın birlikte olursa kendisine had uygulanır' ifadesini eserlerinde zikretmişlerdir."¹³⁶

Erdebîlî, Süreyciye meselesinin insanlara öğretilmesi hususunda ikinci yön ile ilgili olarak ise şu açıklamaya yer vermektedir: "İnsanlar talaka kendilerini kaptırmış ve talakla eğleniyor ve onunla büyük ve te'kidli bir şekilde yemin ediyorlar.

¹²⁷ Sâd 38/44.

¹²⁸ İbnü's-Salâh, *Fetâvâ İbni's-Salâh*, 1/47; Nevevî, *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, 111.

¹²⁹ Ekrem Buğra Ekinci, "Eski Hukukumuzda Hîle-i Şer'iyyeye Dair", *Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/1-2 (2006), 8.

¹³⁰ İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, "Ebvâbü'l-Hudûd", 18 (No. 2574).

¹³¹ Yûsuf 12/69-79.

¹³² Ekinci, "Eski Hukukumuzda Hîle-i Şer'iyyeye Dair", 8-9.

¹³³ Erdebîlî, *Envâr*, 2/553; Bkz. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/166.

¹³⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 8/115; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7/33; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/521; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *el-İknâ fî halli elfâzi Ebî Şücâ* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.), 2/447.

¹³⁵ Erdebîlî, *Envâr*, 2/553.

¹³⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 2/554.

Mushaf ve Allah'ın isimleriyle yeminden talakla yemine avdet ediyorlar. Dillerinde talak lafzını çok döndürdükleri ve kullandıkları için talakı gerçekleştirmeyen çok azdır. Sonra bunu gizliyorlar veya fıkıh ve ilimle tanınmış sözde âlim kişilere açıklıyorlar. Bu fıkıh ve ilimle tanınmış olan kişiler, Seyyidü'l-Mürselîn'in açık beyanına muhalif olan ve Saîd b. Müseyyeb'e nisbet edilen ve kendisinin rücû ettiği görüşe tutunarak, bu kişilerin yıkılmış olan evliliklerini yeniden kurmak ve yuvalarını sağlamlaştırmak için çalışıyorlar."¹³⁷ Erdebîlî, bu konuyla ilgili de iki hadis aktarmaktadır. Birinci rivayette Hz. Peygamber (s.a.s): لَا تَجِلُّ لِلأُولَى حَتَّى يُجَامِعَهَا الآخِرُ “Diğeri (ikinci koca) onunla ilişkiye girmedikçe ilk kocasına helâl olmaz”;¹³⁸ ikinci rivâyette ise, Hz. Peygamber (s.a.s): لَا حَتَّى تَذُوقِي عُسْبَانَتَهُ وَيَذُوقَ عُسْبَانَتِكَ “Hayır, sen ikinci kocan (Abdurrahman'ın) balcağızından o da senin balcağızından tatmadıkça bu olmaz”¹³⁹ buyurmuştur.

Erdebîlî, sözde fakih ve âlim olarak nitelendirilen bazı kişilerin ilk nikâhlarının batıl olduğunu kanıtlamaya çalışmak için soruşturmalara giriştiklerini ifade eder. Bu kişiler yıllarca fasit bir nikâhla beraber yaşayan, çocuk sahibi olan bir çiftin nikâhını, talak olayından sonra velilerinin fâsık olması gerekçesiyle iptal etmeye çalışmaktadırlar. Erdebîlî, bu durumu eleştirirken söz konusu âlimlerin bu nikâhı daha önce neden araştırmadıklarını ve iptal etmediklerini sorgulamaktadır.¹⁴⁰ Erdebîlî'nin bu eleştirisinin temelinde, nikahın fasit olduğu ortaya çıktığında, çocuğun yeni bir ikrardan sonraki ilişkiden sonra olmadıkça, kadınla ilişki kuran kişiden sayılmadığı ve onun nesebine ilhak edilmediği görüşü yatmaktadır. Erdebîlî bu görüşün çok az sayıda âlim tarafından benimsendiğini ve pek bilinmediğini de belirtmektedir.¹⁴¹

Erdebîlî, süreyciyye meselesi ile ilgili son olarak: “Bu mefâsidlerden sakınmakla birlikte en doğru amelin cumhurun veya diğerlerinin görüşleriyle amel etmek mi olduğunu keşke bilsedim (bilmek isterdim). Ziyade bilgiyi de bu kitap taşıyamaz” açıklamasında bulunmaktadır.¹⁴²

6.2. Talakta İstisna Meselesine İlişkin Fetvası

¹³⁷ Erdebîlî, *Envâr*, 2/554.

¹³⁸ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Kitâbü'n-nikâh”, 13 (No. 5578).

¹³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr- Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), “Kitâbü't-talâk”, 3 (No. 4960), 6 (No. 4964), 35 (No. 5011); Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Kitâbü'n-nikâh”, 17 (No. 1433); İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, “Kitâbü'n-nikâh”, 32 (No. 1932); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Kitâbü'n-nikâh”, 75 (No. 5509).

¹⁴⁰ Erdebîlî, *Envâr*, 2/554.

¹⁴¹ Erdebîlî, *Envâr*, 2/555.

¹⁴² Erdebîlî, *Envâr*, 2/555.

İslam hukukunda talakta istisna için talakla birlikte بِمَشِيئَةِ اللَّهِ veya إِذَا شَاءَ اللَّهُ، إِنْ شَاءَ اللَّهُ gibi ifadelerin kullanılması tavsiye edilmiştir. Toplum menfaati amaçlanarak yapılan bu işlem, talakın gerçekleşmesini önlemeyi amaçlayan bir çözüm yolu olarak fıkıh eserlerinde ele alınmaktadır.¹⁴³ Erdebîlî, talak meselesi hakkındaki hakikati basite alanların ve bundan gafil olanların çok olduğunu vurgulamaktadır. Sahte fakih ve âlimlerin sokaktakilere ve diğerlerine nikâhlarını korumak ve talaklarının gerçekleşmesinden sakınmaları hususunda onlara talak ifadesinden sonra şer'î istisna olan مَشِيئَةِ اللَّهِ “Allah'ın dilemesi (inşaallah demek)” demelerini öğretmektedirler. Erdebîlî, onların öğrettiklerini kullanan kişilerin talakın şartlarından habersiz ve kullandıkları bu ifadelerin manalarından gafil ve bu ilmî bilgidен yoksun olduklarını ifade eder. Cahillere bu şekilde telkinde bulunan kişinin de genellikle cahil olduğunu; bu ilimden gafil olanların kendilerine öğretilen şekilde, talak ifadelerini istisna yaparak kullandıklarını ve talaklarının gerçekleşmesi sonucunda harama daldıklarını ifade etmektedir.¹⁴⁴

İslam fıkhında talaktan sonra inşaallah demekle talakın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda görüş ayrılıkları vardır. Erdebîlî eserinde zikrettiği، إِذَا شَاءَ اللَّهُ “Allah dilediğinde” veya أَنْتَ طَالِقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ “Allah dilerse sen boşsun” veya إِذَا لَمْ يَشَأْ “Allah dilemezse” veya إِنْ لَمْ يَشَأْ اللَّهُ “Allah dilemediğinde” veya إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ “Allah'ın dilemesi müstesna” veya مَا لَمْ يَشَأْ اللَّهُ “Allah ne dilemezse” veya أَلَا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ “Sen boşsun ancak Allahın dilemesi müstesna” gibi ifadeler hakkında talakın gerçekleşeceği ve gerçekleşmeyeceği şeklinde iki görüş aktarılmıştır. Ebu Hâmid İsferyânî ve Seydalânî (ö. 427/1035), Allah'ın dilemesinin bilinmeyeceğinden talakın gerçekleşmeyeceği görüşünü aktarmışlardır. Bu görüş, İmamü'l Haremeyn el-Cüveynî, Râfîf, Nevevî gibi âlimler tarafından savunulmuştur. Mezhepte esas alınan görüşe göre ise talak bu durumda gerçekleşir. Gereğe olarak da talakın ortadan kaldırılması Allah'ın dilemesiyle kayıtlanmıştır. Allah'ın dilemesi de bilinemez. Dolayısıyla talakın ortadan kaldırılmasının hükmü düşer ve talakın gerçekleşmesinin hükmü sabit olur. Bu görüş İbn Süreyc, Mâverdî, Beğavî, Iraklı Şâfiî âlimleri tarafından savunulmuştur.¹⁴⁵ Yusuf Erdebîlî، أَنْتَ طَالِقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ “Allah dilerse sen boşsun” veya إِذَا شَاءَ

¹⁴³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 10/260; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/19; İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Dârü'l Minhâc, 1428/2007), 14/213; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyâd: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 1417/1997), 10/474.

¹⁴⁴ Erdebîlî, *Envâr*, 2/555.

¹⁴⁵ Beğavî, *et-Tehzib*, 6/98; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 10/260; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/19-20; Ebû İshâk

“Allah dilediğinde” veya “Allah ne zaman dilerse” veya “Allah ne dilemezse” veya “Allah dilemediğinde” veya “Allah ne dilemezse” gibi ifadelerin hepsinde boşamanın gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir.¹⁴⁶ Bu tür şer’î istisnalarda Allah’ın dilemesinin, “*Sen Allah dilerse boşsun*” ifadesinde olduğu gibi başta; “*أَنْتَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ طَالِقٌ*” ifadesinde olduğu gibi ortada; “*Sen Allah boş olmanı dilerse boşsun*” ifadesinde olduğu gibi sonda olmasının istisna için kullanılmasında eşit olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁷ Kişi, “*أَنْتَ طَالِقٌ*” ifadesinden sonra “*إِذَا شَاءَ اللَّهُ*” veya “*إِنْ لَمْ يَشَأِ اللَّهُ*” ifadelerini kullanması durumunda kişinin söylemindeki kastına göre, mezhep içerisinde iki görüşün olduğu görülmektedir. Bu ifadeleri kullanan kişi, bu ifadeyle boşamayı Allah’ın dilemesine bağlamayı (ta’lik) kastetmesi durumunda boşamanın gerçekleşmeyeceği dile getirilmektedir.¹⁴⁸ Bu görüş, Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Sevrî (ö. 161/778), Mücâhid (ö. 103/721), Tâvûs (ö. 106/725)

Cemâlüddin İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tenbîh fi fihhi’s-Şâfi* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1403/1983), 176; Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab*, 14/216-217; İmrânî, *el-Beyân*, 10/1231; Rûyânî, *Bahrü’l-mezheb*, 10/131-132; Ebû Bekr Fahrü’l-İslâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-Muhammed b. Ahmed Şâşi, *Hilyetu’l-ulemâ fi ma’rifeti mezâhibi’l-fukahâ*, thk. Yâsîn Ahmed İbrâhîm Drâdeke (Amman: Mektebetü’l-Risâle, 1988), 7/68-69; Râfiî, *el-Azîz*, 9/37; Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibîn*, 8/98.

¹⁴⁶ Erdebîlî, *Envâr*, 2/525.

¹⁴⁷ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 10/260.

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1403/1983), 5/201, 7/171; Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-İknâ’ fi’l-fihhi’s-Şâfiî*, ts., 149; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 10/260-261; Şîrâzî, *et-Tenbîh fi fihhi’s-Şâfiî*, 176; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/19; Cüveynî, *Nihâyetü’l-matlab*, 14/211-213, 227; Rûyânî, *Bahrü’l-mezheb*, 10/130-133; Gazzâlî, *el-Vasît*, 5/417; Muhammed b. Ahmed Şâşi, *Hilye*, 7/67; Begavî, *et-Tehzîb*, 6/95; İmrânî, *el-Beyân*, 10/129-130; Râfiî, *el-Azîz*, 9/32; Ahmed b. Hüseyn (Hasen) b. Ahmed el-Abbâdânî Ebû Şücâ’ el-İsfahânî, *el-Öcâye fi’l-ihisâr*, ts., 5/438; Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibîn*, 8/96; Nevevî, *el-Mecmû*; Necib el-Muti’î, *Tekmilietü’l-Mecmû şerhu’l-Mühezzeb* (el-Medinetü’l-Munevvere: el-Mektebetü’s-Selefiyye, ts.), 17/149; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Minhâcü’l-tâlibîn* (Cidde: Dâru’l-Minhâc li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1426/2005), 234; İbnü’l-Rifâ, *Kifâyetü’n-nebîh*, 14/36; Şihâbüddîn Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Nakîb el-Mısırî, *Umdetu’s-sâlik ve uddetu’n-nâsik* (Katar: eş-Şuûnu’d-Diniyye, 1982), 217; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *el-Hidâye ilâ evhâmi’l-Kifâye*, thk. Mecdî Muhammed Sürür Bâslûm (Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2009), 20/595; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü’l-Mülakkîn, ‘*Ucâletü’l-muhtâc ilâ tevcihi’l-Minhâc*, nşr. İzzeddin Hişâm b. Abdülkerîm el-Bedrânî (İrbid-Ürdün: Dâru’l-Kitâb, 1421/2001), 3/1364; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr Bulkinî, *et-Tedrib fi’l-fihhi’s-Şâfiî*, thk. Ebû Ya’kûb Neşet b. Kemâl el-Mısırî (Riyâd: Dâru’l-Kibleteyn, 1433/2012), 3/273; Demîrî, *en-Necmü’l-vehhâc fi’s-Serhi’l-Minhâc*, 7/536; Ebû Zür’a Velîyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî İbnü’l-İrâkî, *Tahrîrü’l-fetâvî ‘ale’t-Tenbîh ve’l-Minhâc ve’l-Hâvi* (*en-Nüket ‘ale’l-muhtasarâti’s-selâse*), thk. Abdurrahmân Fehmî Muhammed ez-Zevâvî (Cidde: Dâru’l-Minhâc li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1432/2011), 2/731; Takîyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü’min el-Hüseynî el-Hısnî, *Kifâyetü’l-ahyâr fi halli Ğâyeti’l-ihisâr* (Dimeşk: Dâru’l-Hayr, 1994), 394; İbn Kâdî Şühbe Bedreddîn, *Bidâyetü’l-muhtâc*, 3/247; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc*, 8/61-63; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 4/489.

ve Nehaî (ö. 96/714) gibi alimler tarafından savunulmaktadır.¹⁴⁹ Boşamanın gerçekleşmeme gerekçesi de Allah'ın dilemesi veya dilememesinin gaybi konulardan olduğu ve Allah'ın dilemesinin aksine boşamanın meydana gelmesinin de mümkün olmaması olarak açıklanmaktadır.¹⁵⁰ Erdebîlî, talakta sarfedilen istisna ifadelerinin kullanımında bir takım şartların bulunduğunu belirtmektedir. Kendisinden önce te'lif edilmiş Şâfiî eserlerde şer'î istisna için; kişinin kastının alışkanlık veya teberrük için olmaması, bu ifadeyi her vuku bulan şeyin ancak Allah'ın dilemesiyle olacağına işaret etmek için değil de şart için kullanmış olması *“Hiçbir şey hakkında sakın وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ”* ‘yarın şunu yapacağım, deme!’ Ancak, ‘Allah dilerse yapacağım’ de...¹⁵¹ Allah'ın dilemesini boşama ifadesine bitişirmesi, başta bu ifadeyle istisnayı kastetmesi, bu ifadeyi gönülden değil de lafzen telaffuz etmesi ve son olarak da bu ifadeyi kullanan kişinin Allah'ın dilemesini talaka bağlandığının düşünülebilmesi için kişinin kullandığı ifadenin manasını bilmesi gerektiği gibi şartların zikredildiğini aktarmaktadır.¹⁵² Bu şartların gerçekleşmemesi durumunda boşamanın meydana geleceği ifade edilmiştir.¹⁵³

Yukarıda zikredilen istisna ifadeler ile boşamanın gerçekleşeceği görüşünü Kaffâl eş-Şâî (ö. 365/976) ve Şeyh Ebû Ali gibi âlimler savunmaktadır.¹⁵⁴ Ayrıca yukarıdaki ifadelerden farklı olarak *“Allah istemesi nedeniyle”* hemzenin harekesinin fetha olması (Şu âyetlerde hemzenin fethasıyla gelen *أَنْ* ifadesi ta'lil için gelmiştir: *يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا: “Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar”*;¹⁵⁵ *تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًا أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا* *“Rahman'a çocuk isnat etmelerinden dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!”*;¹⁵⁶ *...Rabbiniz olan Allah'a inandınız*

¹⁴⁹ Muhammed b. Ahmed Şâşî, *Hilye*, 7/67; İmrânî, *el-Beyân*, 10/129; Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 3/282-283; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîk (Kahire: Matbaâtü'l-Halebî, 1937), 2/134; Necib el-Muti'î, *Tekmilâtü'l-Mecmû şerhu'l-Mühezzebe*, 17/149.

¹⁵⁰ Mâverdî, *el-Hâvil-kebir*, 10/260; Gazzâlî, *el-Vasît*, 5/417; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 10/133; Begavî, *et-Tehzîb*, 6/95; İmrânî, *el-Beyân*, 10/130; Râfî, *el-Azîz*, 9/32.

¹⁵¹ el-Kehf 18/23-24. Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 10/132.

¹⁵² Erdebîlî, *Envâr*, 2/525-526.

¹⁵³ Râfî, *el-Azîz*, 9/33; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/96; İsnevî, *el-Mühimmât*, 7/349; İbnü'l-İrâkî, *Tahrîrü'l-fetâvî*, 2/731.

¹⁵⁴ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 14/227.

¹⁵⁵ el-Hucurât 49/17.

¹⁵⁶ Meryem 19/90-91.

diye Resûlü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar...”¹⁵⁷ إِذَا شَاءَ اللَّهُ ifadesindeki إِذَا harfi yerine إِذْ harfinin konulmasıyla إِذْ شَاءَ اللَّهُ “Allah dilediği için” şeklinde olması durumunda bu ifadelerin şart için değil de sebep için olacaklarından bir talak meydana geleceği belirtilmektedir. Benzer durumun إِنَّ شَاءَ اللَّهُ ifadesindeki إِنَّ harfi yerine مَا harfinin konulmasıyla مَا شَاءَ اللَّهُ “Allah ne diler ise” şeklinde olması durumunda da bu ifadede kesinliğin söz konu olmasından dolayı bir talakın gerçekleşeceği eserlerde yer almaktadır.¹⁵⁸ Râfiî ve Nevevî, Şeyh Ebû Hâmid, İmâmü'l Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî ve Begavî gibi âlimlerin; talak konusunda Allah'ın dilemesinin أَنْ (hemzenin fethası) ile إِنَّ (hemzenin kesrası) gibi edatlarla kullanılması durumunda, talakın gerçekleşmesinin bu iki edatın arasını ayıracak şekilde dili bilen kişi hakkında geçerli olacağını ancak bu iki edatın arasını ayıramayan kişi için zahir olan, şayet ta'lik kast etmişse bu ifadenin ta'lik için olacağını ifade ettiklerini eserlerinde aktarmaktadırlar.¹⁵⁹ Kâdî Ebû Tayyib'den (ö. 450/1058) de bu yönde görüş nakledildiği de ifade edilmektedir.¹⁶⁰ Râfiî de Kâdî Ebû Tayyib'in görüşü hakkında “eşbeh olan budur” ifadelerini kullanarak İbnü's-Sabbâğ'ın ve Mütevellî'nin (ö. 478/1086) de bu görüşte olduğunu aktarmaktadır.¹⁶¹ Nevevî, Rûyânî'nin de nahvi bilen ile bilmeyen kişilerin bu ifadeleri kullanması durumunda hükümlerinin farklılık arz edeceğini beyan ettiğini eserinde dile getirmektedir.¹⁶² Allah'ın dilemesinin talakta mutlak olarak söylenmesi durumunda İsnevî (ö. 772/1370), talakın gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir.¹⁶³

Erdebîlî, yukarıda değindiğimiz üzere istisna ifadelerini kullanan kişinin, talakı Allah'ın dilemesine bağlamayı kastettiğini bilmesi gerektiğini şart olarak ileri sürmektedir. Bu hususta cahil olanın ta'lik için değil de sebep için kullanılan ifadeleri kullanması durumunda talakının gerçekleşeceğini ifade etmektedir.¹⁶⁴ Nevevî de nahvi bilen ile bilmeyen konusunda herhangi bir ayırım yapmamaktadır.¹⁶⁵ İsnevî ve Takiyyüddîn el-Hısnî (ö. 829/1426) eserlerinde, Nevevî'nin konuyla ilgili olarak iki farklı açıklaması olduğuna işaret

¹⁵⁷ el-Mümtehine 60/1). Necib el-Muti'î, *Tekmiletü'l-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, 17/235.

¹⁵⁸ Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 10/131-132; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 10/262; Muhammed b. Ahmed Şâfi, *Hilye*, 7/101; Begavî, *et-Tehzib*, 6/97; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/96-97; İsnevî, *el-Mühimmât*, 7/351; İbnü'l-Mülakkın, *Ucâletü'l-muhtâc*, 3/1366.

¹⁵⁹ Râfiî, *el-Aziz*, 9/85; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/136.

¹⁶⁰ Râfiî, *el-Aziz*, 9/85.

¹⁶¹ Râfiî, *el-Aziz*, 9/85; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/136; Hısnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, 394.

¹⁶² Râfiî, *el-Aziz*, 9/34; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/96.

¹⁶³ Hısnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, 395.

¹⁶⁴ Erdebîlî, *Envâr*, 2/526.

¹⁶⁵ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 8/96; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/490.

etmektedirler. İsnevî, Nevevî'nin “*أن فتهاسى اىل بربابرب الكالىن الكاهىلن ساءرب الكماسى اارومناا ربربكلكشماز*” ifadelerini;¹⁶⁶ Takiyyüddîn el-Hısnî ise; Nevevî'nin dili bilmeyen kişiden mutlak olarak talak gerçekleşmediği ve kullanılan ifadenin ta'like hamledileceği yönündeki görüşüne yer vermektedir. Hısnî ayrıca Nevevî'nin bu görüşün daha doğru olduğunu ve çoğunluğun bu görüşü kesin görüş olarak gördüklerini de aktarmaktadır.¹⁶⁷

Sonuç

Bu çalışmada Erdebîlî'nin fetva verme hususunda dikkat edilmesi gerekenlere dair görüş ve değerlendirmeleri ele alınmıştır. Yapılan incelemede Erdebîlî'nin fetva vermede titiz bir yaklaşım benimsediği görülmüştür. Mesele üzerinde titiz bir yaklaşım sergilemesi konunun hem dünyevi hem de uhrevi sorumluluğu gerektirmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Fetva konusu ele alınırken fetvaya ilişkin kavramlara değinilerek fetvanın nerelerden alınacağı diğer bir ifadeyle kaynağı belirtilmiş, fetvanın hükmü, adabı ve bozulması gibi hususlarda ayrıntılara inilerek fetva konusu incelenmiştir. Kur'ân ve sünnet başta olmak üzere şer'î delillerde fakih'ün-nefs (şer'î delilleri istinbat etmede uzmanlaşmış) olmayan kişilerin bu kuruma dahil edilmemesi konundaki hassasiyetten hareketle öncelikle kimlerin fetvalarının geçerli olduğuna ilişkin şartlar zikredilmiştir. Böylece fetvaya ehil olmayanların bu işe kalkışmalarının önüne geçilmiştir. Fâsik olanların fetvalarının geçersizliğinin önemle dile getirilmesi, günümüzdeki din ile ilgili söylemler bağlamında düşünüldüğünde gözden kaçırılmaması gerek bir durumdur.

Erdebîlî, müftînin fetva verirken meseleyi farklı açılardan ele alarak iyi bir şekilde kavraması gerektiğini vurgulamış ve muhatabın kavrayışına göre meseleyi izah etmesinin önemine değinmiştir. Erdebîlî bu değerlendirmesi ile müftî ve müsteftî arasındaki iletişimin nasıllığını ve sıhhatini de ortaya koymaktadır. Sorulan sorunun yazılı veya sözlü olmasına göre de müftînin göz önünde bulundurması gereken hususları örneklerle izah ederek işin ciddiyetini dile getirmektedir. Özellikle verilen yazılı fetvalarda boşluk bırakılmamasına dair açıklaması meselenin odak noktasını teşkil etmektedir. Mukallid kişinin fetvada otorite kabul ettiklerini diğer müftilere öncelemesi gerektiğini, birden çok müftînin olduğu beldelerde ise dilediğinden fetva almasının caiz olduğuna değinmiştir. Müftîlerin fetvalarının tearuz etmesi durumunda da dilediği fetvayla

¹⁶⁶ İsnevî, *el-Mühimmât*, 7/351.

¹⁶⁷ Hısnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, 394.

amel edeceğini ifade etmesi, İslam'ın kolaylaştırıcı yönüne işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Fetvada istişarenin konumuna işaret edilerek meselelerin çözümünde istişareye başvurulması gerektiği ifade edilmiştir. Mahrem teşkil eden konuların ise istişare edilmeden çözülmesinin belirtilmesi, konunun ifşasından endişe edilmesinden kaynaklandığına dikkat çekilmek istenmiştir. Günümüzde talak meselesinin istihza konusu olmasından kaynaklı dinî altyapıyı zedeleyen evlilikleri kurtarma adına Erdebîlî'nin süreyciyye meselesini bir çözüm olarak önermesi, dikkate alınması ve tartışılması gereken bir konudur.

Müftînin hasmı olan kişi hakkındaki fetvasının geçersizliğinin vurgulanması, kızgınlık, hüzn, açlık ve susuzluk gibi araştırma ve düşünmeyi engelleyen durumlarda fetva verilmemesi, yanlış durumların oluşmamasına yönelik olarak değerlendirilebilir.

Tekfiri gerektiren sözleri sarfedenler hakkındaki fetvalarda acele edilmemesi ve meselenin ayrıntılarına vukufiyetin gerekli olduğunun dile getirilmesi, insan canının korunması ve büyük hatara sebebiyet verilmemesi olarak açıklanabilir. Erdebîlî, bulunduğu zamanın gereklerine göre kendinden önceki Şâfiî litatürde işlenmiş olan fetva konularını kendi bakış açısına göre gözden geçirmiş ve önemli tespitler yaparak ilmî mirasa katkıda bulunmuştur.

Kaynakça | References

- Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. “Mukaddime”. Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb. mlf. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî. Dâru'l-minhâc, 1. Basım, 1428/2007.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. el-Müsned. thk. Şüayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Ahmed, Rızâ. Mu'cemü metni'l-luğa. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1958 - 1960.
- Aslan, Ömer - Haçkalı, Abdurrahman. “Şâfiî Mezhebinde Fetva Usulü ve Kullanılan Başlıca Rumuz ve Terimler”. Harran İlahiyat Dergisi 45 (15 Haziran 2021), 57-75. <https://doi.org/10.30623/hij.952971>
- Attar, Fahrettin. “Fetva”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bağdâtlı İsmâil Paşa. Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. et-Tehzîb fî fihri'l-İmâm eş-Şâfiî. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyn b Alî. es-Sünenü'l-Kübrâ. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. el-Câmi'u's-sahîh. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr. et-Tedrib fî'l-fihri's-Şâfiî. thk. Ebû Ya'kûb Neşet b. Kemâl el-Misrî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Kibleteyn, 1. Basım, 1433/2012.
- Burhâneddin el-Buhârî, Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî. el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fihri'n-Nu'mânî. thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2004.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Dârü'l Minhâc, 1. Basım, 1428/2007.
- Çeker, Orhan. Teshîlu'l-Ferâiz: İslam Miras Hukuku. Konya: Tekin Kitabevi, ts.
- Dâri'l-İftâ'i'l-Misriyye. Fetâvâ Dâri'l-İftâ'i'l-Misriyye. 10 Cilt. Kahire, ts.
- Demir, Oğuzkağan. Hanefi Resmü'l-Müftî Literatüründe Fetva Verme Yöntemleri (Tahrîc-Tercih-Taklit). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Demîrî, Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kâhirî. en-Necmü'l-vehhâc fî's-Şerhi'l-Minhâc. 10 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1. Basım, 1425/2004.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafе. Hâşiyetü Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr. 4 Cilt. Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. es-Sünen. thk. Şuayb el-Arnaût, Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Dâru Risâleti'l-İlmiyye, 1. Basım, 1430/2009.

- Ebû Şücâ' el-İsfahânî, Ahmed b Hüseyñ (Hasen) b. Ahmed el Abbâdânî. el-Ğâye fi'l-İhtisâr, ts. Ekinci, Ekrem Buğra. "Eski Hukukumuzda Hfle-i Şer'iyyeye Dair". Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 10/1-2 (2006), 3-16.
- Erdebîlî, Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yūsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî. el-Envâr li Amâli'l-Ebrâr. thk. Müfdî el-Mutlak, el-Fazl Halef. 3 Cilt. Cidde: Dârü'z-Ziyâ, 2006.
- Erdebîlî, Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yūsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî. el-Envâr li Amâli'l-Ebrâr ma'a Haşiyeti'l-Kümmeşrâ, ts.
- Erdoğan, Mehmet. Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. Tehzîbü'l-luğa. thk. Muhammed A'vad Mur'ab. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2001.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. el-Kâmûsü'l-muhît. thk. Muhammed Naîm el-'Irkûsî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-Tabâa ve'n-Neşr ve't-Tevzi, 8. Basım, 1426/2005.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. el-Vasît fi'l-mezheb. thk. Ahmed Mahmud İbrahim Muhammed Muhammed Tâmir. 7 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1417.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. Esâsü'l-Kiyâs. thk. Fehd Muhammed Serhân. Riyâd: Şirketü'l-Ubeykân, 1413/1993.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. Kitâbü'l-'Ayn. thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. el-Fağîh ve'l-mütefağğîh. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yūsuf Ğarâzî. 2 Cilt. S. Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 2. Basım, 1421.
- Heyet. el-Mevsû'atü'l-fıkhîyyetü'l-Kuveytiyye. 45 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye'l-Kuveytiyye, 1404 -1427.
- Hısni, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseyñî. Kifâyetü'l-ahyâr fi halli Ğâyeti'l-İhtisâr. Dimeşk: Dâru'l-Hayr, 1. Basım, 1994.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyñ Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîñî. Mu'cemü mekâyisi'l-luğa. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî. Tebsîratü'l-hükkâm fi usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezher, 1. Basım, 1406/1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine. thk. Muhammed Abdülmuid Dân. 6 Cilt. Hindistan: Dâireü'l-Maârifil-Osmâniyye bi Haydarâbâd, 2. Basım, 1392/1972.

- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc. 10 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1357/1983.
- İbn Kâdî Şühbe Bedreddîn, Ebü'l-Fazl Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî. Bidâyetü'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc. 4 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1. Basım, 1432/2011.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. İ'lâmü'l-muvakkî'n 'an rabbi'l-'âlemîn. thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1991.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî. el-Muğnî. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Sünenü İbni Mâce. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. Lisânü'l-'Arab. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421/2000.
- İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Velîyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî. Tahrîrü'l-fetâvî 'ale't-Tenbîh ve'l-Minhâc ve'l-Hâvî (en-Nuket 'ale'l-muhtasarâti's-selâse). thk. Abdurrahmân Fehmî Muhammed ez-Zevâvî. 3 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1. Basım, 1432/2011.
- İbnü'l-Mülâkkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. 'Ucâletü'l-muhtâc ilâ tevcihi'l-Minhâc. nşr. İzzeddin Hişâm b. Abdülkerîm el-Bedrânî. 4 Cilt. İrbid-Ürdün: Dâru'l-Kitâb, 1421/2001.
- İbnü'r-Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî. Kifâyetü'n-nebih fî şerhi't-Tenbîh. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâslûm. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2009.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Medîne: Mektebu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1407/1986.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. Fetâvâ İbni's-Salâh. thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1407.
- İbrâhim Mustafa vd. el-Mu'cemü'l-vasît. 2 Cilt. Dâru'd-Da've, ts.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad. el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. 13 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1424/2000.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî. el-Hidâye ilâ evhâmi'l-Kifâye. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâslûm. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî. el-Mühimmât

- fî şerhi'r-Râfi'î ve'r-Ravza. thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî, Ahmed b. Alî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbni Hazm, 1. Basım, 1430/2009.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî. el-Furûk li'l-Karâfi: Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk. 4 Cilt, ts.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe. Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1941.
- Kılınç, Kenan. Şâfiî fakih Yūsuf el-Erdebîlî'nin fıkıhçılığı: el-Envâr Li A'mâli'l-Ebrâr özelinde. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Kılınç, Kenan - Sarıtepe, Erdoğan. "Yūsuf Erdebîlî'nin el-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr Adlı Eseri Bağlamında Kıyas Konusundaki Görüşleri". Dicle İlahiyat Dergisi 26/1 (2023), 158-182.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. el-Hâvi'l-kebîr. thk. Alî Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcud. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1999.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. el-İknâ' fi'l-fikhi's-Şâfiî, ts.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr. thk. Mahmûd Ebü Dakîk. 5 Cilt. Kahire: Matbaâtü'l-Halebî, 1937.
- Muhammed b. Ahmed Şâî, Ebü Bekr Fahrü'l-islâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn. Hilyetu'l-ulemâ fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ. thk. Yâsîn Ahmed İbrâhîm Drâdeke. 8 Cilt. Amman: Mektebetü'r-Risâle, 1. Basım, 1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. el-Câmi'ü's-sahîh. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1374/1955.
- Nasirov, Elnur. Orta Asrlarda yaşamış Azerbaycanlı Âlimler. Bakü, 2011.
- Necib el-Muti'î. Tekmiletü'l-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb. 8 Cilt. el-Medinetü'l-Munevvere: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. es-Sünenü'l-kübrâ. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî. 12 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî. thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1. Basım, 1408/1998.
- Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb. 9 Cilt. Kahire: İdaratü't-Tıbbâti'l-Münîriyye, ts.
- Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. Fetâva en-Nevevî. thk. Muhammed el-Haccâr. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 6. Basım, ts.
- Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. Minhâcü't-tâlibîn. Cidde: Dâru'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1. Basım, 1426/2005.
- Nevevî, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müttakîn. thk. Zühayr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Dimeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1412/1991.
- Râfiî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm. el-Azîz şerhü'l-Vecîz el-Me'rûf bi's-Şerhi'l-Kebîr. thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417/1997.
- Râfiî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm. el-Muharrer fî furû'i's-Şâfiyye. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.

- Basım, 2005.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân. Dimeşk-Beyrut: Dârü'l-Kalem-Dârü'ş-Şâmiyye, 1. Basım, 1412.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. Muhtârü's-Sihâh. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 5. Basım, 1420/1999.
- Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza. Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1404/1984.
- Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Fahrüslâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed. Bahrü'l-mezheb fi fürû'î mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî. thk. Tarık Fethi es-Seyyid. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî. el-Muhît fi'l-luġa. 10 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1414/1994.
- Semânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. el-Ensâb. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî, vd. 13 Cilt. Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1382/1962.
- Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs ed-Dimaşkî. Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb. 2 Cilt. Mısır: Matbaâtü Serkîs, 1346/1928.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. el-Ûm. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1403/1983.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. el-Muvâfâkât. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân. 7 Cilt. Dâru İbni Affân, 1. Basım, 1417/1997.
- Şihâbüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Nakîb el-Mısırî. Umdetu's-sâlik ve uddetu'n-nâsik. Katar: eş-Şuûnu'd-Diniyye, 1982.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. el-Mühezzeb fi fihî'l-İmâm eş-Şâfiî. 3 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. et-Tenbîh fi fihî'ş-Şâfiî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1403/1983.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. el-İknâ fi halli elfâzi Ebî Şücâ. 5 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. Muġni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc. thk. Ali M. Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 6 Cilt. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). Süneni't-Tirmizî. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü el-Bâbî'l-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Yaman, Ahmet. "Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usûlü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 48/48 (15 Eylül 2015), 5-34. <https://doi.org/10.15370/muifd.02338>
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usûlü ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed el-Kürdî'nin el-Fevâidü'l-Medeniyye Adlı Eseri Bağlamında)". Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17 (25 Haziran 2021), 159-174.

<https://doi.org/10.34085/buifd.898470>

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-Kâmûs. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-İrşâd ve'l-Enba, 1385-1422/1965-2001.

Zekerıyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî. Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib. 4 Cilt. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.